

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

У.СУЛТАНГАЗИН АТЫНДАҒЫ
ҚОСТАНАЙ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

БИСЕМБАЕВА ЖАНАТ КУМАРОВНА

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ
БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ АӘДІСТЕМЕСІ
(Оқу – әдістемелік құрал)**

Қостанай, 2019

ӘОЖ 373.2
КБЖ 74.102
Б 58

РЕЦЕНЗЕНТТЕР:

Иржасова Ж.С. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Қостанай Әлеуметтік техникалық университетінің, гуманитарлық ғылым кафедрасының доценті

Байжанова С.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасының доценті

Успанова А.О. – Қостанай қаласының №13 бөбекжай – бақшасының әдіскері

Бисембаева Ж.К.

Б 58 Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі: оқу әдістемелік құрал / Бисембаева Ж.К. – Қостанай: У.Султангазин ат. Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, 2019. – 81 б.

ISBN 978-601-7934-91-0

Оқу құралының мазмұны «Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» курсының бағдарламасына сәйкес келеді. Курстың негізгі бөлімдерінің мазмұны сызба мен кестелерде көрсетілген, бұл курстың негізгі мәселелерін бейнелейді және оны оқуға негізгі көрсеткіштер болып табылады.

Оқу-әдістемелік құралы 5В010100 «Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» мамандықтарында оқитын студенттерге арналған.

ӘОЖ 373.2
КБЖ 74.102

У.Султангазин ат. Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінің Ғылыми-әдістемелік кеңесімен басуға ұсынылады.

ISBN 978-601-7934-91-0

© Бисембаева Ж.К., 2019
© ҚМПУ, 2019

МАҢЫЗЫ

Кіріспе.....	4
Тіл дамыту әдістемесінің теориялық негіздері	5
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	9
Мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың тілін дамыту бойынша жұмыс жүйесі.....	11
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	14
Мектепке дейінгі жастағы балалардың байланыстыра сөйлеуін дамытудың теориясы мен әдістемесі.....	15
Мектепке дейінгі балалардың диалогтық сөйлеуін дамытудың теориясы мен әдістемесі	16
Балалардың монолог тілін дамытудың теориясы мен әдістемесі.....	22
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	33
Балалармен сөздік жұмысының теориясы мен әдістемесі	36
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	46
Мектепке дейінгі жастағы балалардың грамматикалық құрылысын қалыптастыру теориясы мен әдістемесі	49
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер	53
Мектепке дейінгі жастағы балалардың дыбыс мәдениетін тәрбиелеудің теориясы мен әдістемесі.....	55
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер	61
Балаларды сауат ашуға дайындаудың теориясы мен әдістемесі.....	63
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	66
Көркем әдебиетпен таныстыру теориясы мен әдістемесі.....	68
Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер.....	73
Мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың тілін дамыту бойынша жұмысты жоспарлау	75
Тест жауаптары	79
Пайдаланылған әдебиеттер	81

АЛҒЫ СӨЗ

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі курсы мектепке дейінгі бейіндегі педагогтарды даярлаудағы негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Ол баланың дамуы мен тәрбиесі, сөйлеу және сөйлеу қарым-қатынасының онтогенезі туралы қазіргі ғылыми білім негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуы саласындағы кәсіби қызметке студенттердің дайындығын қалыптастырады. Оқу-әдістемелік құрал тілді дамыту мен ана тілін оқытудың әдістемесінің дәстүрлерін, пәнді оқыту тәжірибесін ескере отырып жазылған. Онда мектепке дейінгі балалардың тілдік дамуына заманауи көзқарастар, соңғы жылдардағы зерттеу материалдары, оның ішінде ғылыми зерттеулермен орындалған авторлардың жетекшілігімен студенттерді даярлауда кең апробациядан өткен «Мектепке дейінгі балалардың ана тілін оқыту және сөйлеуді дамыту әдістемесі» (Алексеева М. М., Яшина В. И., 2000) оқу құралының материалдары негізге алынып жазылған.

Оқу-әдістемелік құрал 9 тақырыптан тұрады, онда мектепке дейінгі балалардың сөйлеу қарым-қатынас және сөйлеу тілінің әр түрлі жақтарын дамыту теориясы мен практикасы мәселелері кесте мен сызба түрінде көрсетілген. 1 – 2 тарауларда жалпы тіл дамыту әдістемесінің және оның жеке жақтарының әдіснамалық, физиологиялық, психологиялық, лингводидактикалық және педагогикалық негіздері, курстың негізгі ұғымдары баяндалады. 3-9-тарауларда балалар тілінің әртүрлі жақтарын дамытудың теориясы мен әдістемесі (лексикалық, грамматикалық құрылысы, фонетика, байланыстырып сөйлеу: диалогтық және монологтық), көркем әдебиетпен таныстыру теориясы, сауат ашуға мектепалды даярлық мәселелері қарастырылады. Оқу құралының әрбір тарауы бағдарламалық материалды түсіну және меңгеру үшін тест тапсырмалармен аяқталады.

Құралдың соңында ұсынылған әдебиеттер тізімі келтірілген.

ТІЛ ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесінің пәні балаларды тілді оқыту және оны практикалық қолдану процесі болып табылады.

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесінің пәні – бұл балалардың ана тілін және сөйлеу қарым-қатынас дағдыларын меңгеруіне мақсатты педагогикалық көмек көрсету үрдісі.

Кесте 1

Тіл дамыту теориясы мен әдістемесінің негізгі категориялары

Ұғым	Анықтамасы
Тіл	адамның қарым-қатынас және ойлау қабілетін жүзеге асыру құралы болып табылады.
Тіл	тарихи қалыптасқан адамдар қарым-қатынасының нысаны.
Тіл дамыту	1) баланың ана тілін меңгеру процесі; 2) балалардың тілін дамытуға ықпал ететін мақсатты педагогикалық процесс.
Оқыту тілі	балалардың өзінің белгілі бір шеңберін меңгеруіне ықпал етудің арнайы ұйымдастырылған, мақсатты процесі-құқықтық дағдысы.
Сөйлеу функциялары	қоғамдық және жеке- адам өмірі және тарихи тілдің рөлі.
Сөйлеу дағдысы	кемелдік дәрежесіне жеткен сөйлеу әрекеті, қандай да бір операцияны жүзеге асыру.
Сөйлей білу	сөйлеу дағдыларын дамыту нәтижесінде болатын адамның ерекше қабілеті.
Технология	қандай да бір істе қолданылатын тәсілдер жиынтығы, шеберлік, өнер.
Оқыту технологиясы	оқытудың, тәрбие жұмысының, әдістерінің, тәсілдерінің, формаларының арнайы жиынтығы мен жинақталуын анықтайтын психологиялық-педагогикалық қондырғылардың жиынтығы.

Сөйлеу функциясының жіктелуі (И.А.Зимняя).

Сөйлеу функциялары

Әлеуметтік қарым-қатынас құралы	Зияткерлік	Тұлғалық
әлеуметтік-тарихи тәжірибе беру құралы	номинативтік	эмоциялық-мәнерлі
реттеуші	сигнификативтік	жоспарлаушы
	когнитивтік	рефлексия құралы

**Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту
әдістемесінің басқа ғылымдармен байланысы**

Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістері
Философия
Анатомия және физиология
Мектепке дейінгі педагогика
Лингвистика
Психоллингвистика
Психология
Әдебиеттану

Кесте 2

Балалардың тілін дамыту әдістемесінің теориялық негіздері

Аралас ғылымдар	Ғылыми ережелер – сөйлеуді дамыту әдістемесінің теориялық негіздері.
Философия	<ul style="list-style-type: none"> • Тіл-қоғамдық-тарихи дамудың өнімі. • Тіл-адам қарым-қатынасының маңызды құралы. • Тіл мен ойлаудың байланысы туралы ережелер. • Тіл байланысы және таным процесі туралы ережелер.
Анатомия және физиология	<ul style="list-style-type: none"> • Адамның жоғары жүйке қызметінің екі сигналдық жүйесі туралы ілім. • Сөйлеу аппаратының құрылысы және сөйлеу орталықтары және олардың жұмыс істеуі туралы ережелер.
Психология	<ul style="list-style-type: none"> • Сөйлеу және сөйлеу әрекетінің теориясы • Сөйлеудің сыртқы және семантикалық (ішкі) сипаттамасы. • Балалардың сөйлеуді меңгеру ерекшеліктері (заңдылықтары). • Психикалық үрдістердің даму ерекшеліктері және олардың сөйлеу байланысы.
Мектепке дейінгі педагогика	<ul style="list-style-type: none"> • Мектепке дейінгі балаларды дамытудың педагогикалық жағдайлары туралы ережелер. • Мектепке дейінгі балаларды оқытудың дидактикалық негіздері.
Лингвистика	<ul style="list-style-type: none"> • Тілдің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық жүйелері туралы ережелер. • Сөйлеу формалары туралы деректер. • Тіл мен тілдің өзара байланысы туралы ережелер.

Психолінгвистика	<ul style="list-style-type: none"> • Сөйлеу қызметі, оның құрылымы туралы ережелер.
Әдебиеттану	<ul style="list-style-type: none"> • Әдебиет жанры туралы деректер. • Әдеби шығармаларды құрастыру туралы. • Мәнерлеп әдеби құралдар туралы. • Шығарманың мазмұны мен формасы туралы.

Кесте 3

Жеке тұлғаның сөйлеу ерекшеліктері

Сыртқы белгілері	Сөйлеу мазмұнының ерекшелігі
<ul style="list-style-type: none"> • қарқыны • тон • тембр • дыбыс шығару сапасы • дикция 	<ul style="list-style-type: none"> • сөздіктің мазмұны • стиль сапасы • грамматика сапасы • логикалық • ой білдіру айқындығы • сөйлеу және т. б. бейнесі

Кесте 4

Ресейдегі сөйлеуді дамыту әдістемесінің қалыптасу кезеңдері

Кезеңдер мен күндер	Осы саладағы іздестіру бағыттары және нәтижелері
1917 ж. дейін	<p>К. Д. Ушинский (1824-1870) мектепке дейін ана тілін оқыту қажеттілігін дәлелдеді. Әдістеменің қалыптасуы үшін негіз салды.</p> <p>Е.Н.Водовозова (1844-1923) балаларда ана тілін дамыту бағдарламасын және орыс фольклорын қолдану әдістемесін әзірледі.</p> <p>А. С. Симонович балалар тілінің сөздігін құрастырып, "балалар тілі туралы" кітабын жазды.</p> <p>М. Х. Свентицкая суреттерсіз және суреттерсіз әңгімелер әдістемесін әзірледі.</p>
1) 1918-1932 жж.	<p>Мектепке дейінгі тәрбие бойынша алғашқы съездерде (1918, 1919, 1924 жж.) көркем әдебиет балалардың тілін дамытудың негізгі құралы ретінде жарияланған.</p> <p>Балалар оқу шеңбері, кітаптармен танысу әдістемесі әзірленуде (М. Х. Свентицкая, Е. А. Флерина).</p>
2) 1932-1953 жж.	<p>Балаларды тәрбиелеу бағдарламаларын, оның ішінде сөйлеуді дамыту бағдарламаларын құру бойынша жұмыс жасады. (Е. И. Тихеева, Е. А. Флерин).</p> <p>Балабақшада балалардың тілін дамытудың бірінші жүйесін құрды. (Е. И. Тихеева).</p> <p>Балалардың сөйлеу тілін дамытуға педагогикалық басшылық жасау қажеттілігі жарияланады. Балалар-</p>

	дың сөйлеу тілін дамыту әдістемесі саласында алғашқы зерттеулер жүргізіледі. (А. Н.Гвоздев, А.М.Леушина, В.И.Городилова, Е. И. Радина).
3) 1953-1990 жж.	Балалар практикасын балабақшада. міндетті сабақтарды енгізу. Сөйлеуді дамыту бойынша сабақ өткізу әдістемесін әзірлеу. Тілдік даму бағдарламаларын жетілдіру (Ф. А. Сохин, М. М. Кони́на, А. М. Боро́дич, Г. М. Лямина, В. В. Гербова, В. И. Логинова, О. С. Ушакова және т. б.).
Қазіргі кезең	Әдістемелердің теориялық негіздерін нығайту, формаларды іздеу мен әдістерін дамыту, сабақтан тыс сөйлеуді дамыту идеясын коммуникативтік -әрекеттік тәсілдерін құрастырды. (О. С. Ушакова) В. В. Гербова, М. М. Алексеева, В. И. Яшина, А. Г. Арушанова)

Кесте 5

К. Д. Ушинский мен Е. И. Тихееваның тіл дамыту және тілді оқыту жүйелерін салыстыру

Компоненттер	К.Д.Ушинский	Е.И.Тихеева
<i>Тілді меңгерудің мақсаты</i>	Тілді халық тәжірибесін беру құралы ретінде меңгеру (ұрпақ)	Сөйлеуді қарым-қатынас құралы ретінде дамыту.
<i>Міндеттер</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сөз сыйының дамуы. 2. Халық пен әдебиеттің ең жақсы түрлерін меңгеру. 3. Грамматиканы меңгеру (тіл логикасы) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балалардың сөйлеу моторлы аппаратын дамыту, оның икемділігі. 2. Сөйлеу мазмұнын жинақтау (сөздік). 3. Сөйлеу формаларымен жұмыс.
<i>Құралдар</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Көркем әдебиет • Фольклор • Қоршаған әлем • Оқыту • Суреттер 	<ul style="list-style-type: none"> • Қарым-қатынас • Ойын және еңбек • Ойын-сауық • Көркем әдебиет • Қоршаған орта: материалдық және әлеуметтік
<i>Нысандар</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Сабақтар 	<ul style="list-style-type: none"> • Сабақтар мен ойын-сабақтар • Экскурсия

<i>Әдістері</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Заттарды қарастыру • Суретті қарау • Балалармен әңгімелесу • Әдебиеттерді оқу • Сөз тарту жаттығулары • Грамматикадағы жаттығулар 	<ul style="list-style-type: none"> • Бақылау • Үй-жайлар мен заттарды қарау • Материалдармен және ойыншықтармен ойындар, суреттер қарастыру • Жаттығулар • Әңгімелер мен әңгімелесу • Тапсырмалар • Әңгіме • Оқу • Жатқа үйрену • Хаттар
-----------------	--	--

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ р/с	Сұрақ немесе тапсырма	Жауап
1.	Тіл дамыту әдістемесінде жаңа ғылым қалыптасуына үлкен әсер етеді _____,.	
2.	<p>Мектепке дейінгі тәрбие бойынша алғашқы съездерде көркем әдебиет балалардың тілін дамытудың негізгі құралы ретінде қашан жарияланған?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 1907ж 2. 1918ж 3. 1920ж 4. 1922ж 5. 1902ж 	
3.	<p>Сөйлеудің зияткерлік функцияларына жатады:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. жоспарлаушы; 2. номинативті; 3. сигнификативті; 4. коммуникативтік; 5. когнитивті. 	
4.	<p>Сөйлеудің негізгі, генетикалық бастапқы функциясы болып табылады:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. номинативті; 2. коммуникативтік; 3. когнитивтік; 4. жалпы білім беретін; 5. өзін-өзі көрсету функциясы. 	

5.	<p>К. Д. Ушинскийдің пікірінше, отандық тілді оқытудың қандай мақсаты бар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. тірі сөзді дамыту; 2. сөздікті байыту; 3. грамматиканы меңгеру; 4. тілдің ең жақсы түрлерін меңгеру; 5. сөз сыйының дамуы. 	
6.	<p>Е. И. Тихеевтің сөздігін қалыптастыру қалай жүзеге асады:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. экскурсиялар мен тексерулер; 2. балалармен әңгімелесу 3. мазмұндау; 4. ойыншықтармен және материалдармен айналысу; 5. суреттермен айналысу. 	
7.	<p>Орыс тілін оқытуда бастапқы білім туралы идеяларды практикалық іске асыру бойынша – К. Д. Ушинский қандай пікірін айтты?</p>	
8.	<p>Е. И. Тихеева пікірі бойынша, педагогтың міндеті балалар дыбыстарды емес, сөздерді меңгеруі керек деген ойын қандай кітапта берілген?</p>	

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕСІНДЕ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУЫ БОЙЫНША ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ

Мектепке дейінгі ұйымдардағы сөйлеу жұмысының мақсаты – балалардың сөйлеу мәдениетін меңгеруіне ықпал ету. Сөйлеу мәдениеті екі деңгейді қамтиды:

1) деңгей – дұрыс сөйлеу;

2) жоғарырақ деңгей – сөйлеу мәдениетінің барлық белгілері тән жақсы сөйлеу (дұрыс, дәлдік, қисындық, мәнерлілік және т.б.).

Мектеп жасына дейінгі балалармен сөйлеу жұмысының мақсаты – балалар сөйлеу тілін қарым-қатынас құралы ретінде дамыту.

Дұрыс сөйлеу белгілері

Дұрыс сөйлеу		
Сөздердің дұрыс айтылуы	Мағынасы бойынша дұрыс сөздерді қолдану	Грамматикалық дұрыс сөйлеу

Кесте 6

Мектепке дейінгі балалармен сөйлеу жұмысының міндеттері

Тілдің негізгі бірліктері	Міндеттер
Сөз	Сөздікті қалыптастыру
Дыбыс	Дыбыс мәдениетіне тәрбиелеу
Сөйлем фразасы Сөз тіркесі Сөйлем	Сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру: синтаксис, сөз алмасу және сөзжасам
Мәтін: диалог, монолог (байланысты сөйлеу)	Байланыстырып сөйлеу дамыту (диалогтық және монологтық)

Кесте 7

Балалардың тілін дамыту құралдары

<ul style="list-style-type: none"> • Қарым-қатынас • Көркем әдебиет • Оқыту 	<ul style="list-style-type: none"> • Сөйлеу ортасы • Қоршаған орта • Балалардың қабілеттері
--	--

Балабақшада сөйлеу сабақтарының жіктелуі

Сабақ түрлері		
<i>Мазмұны</i>	<i>Дидактикалық мақсаттар бойынша</i>	<i>Қатысушылар саны бойынша</i>
<ul style="list-style-type: none"> — әңгімеге үйрету бойынша — диалогтік сөйлеуді дамыту бойынша — дыбыстық — сөздік — грамматикалық — кешенді — интеграцияланған 	<ul style="list-style-type: none"> — сөйлеу дағдыларын қалыптастыру бойынша — біліктерді бекіту бойынша — қорытынды немесе аралық 	<ul style="list-style-type: none"> — фронтальды — топтық — жеке

Сөйлеуді дамыту бойынша сабақтарға қойылатын талаптар

- Оқыту, дамыту және тәрбиелік міндеттердің өзара байланысы;
- Сабақтың эмоционалды тұрғыда әсер етеуі
- Балалардың жас ерекшеліктері мазмұнының қол жетімділігі;
- Сабақ мазмұнының лингвистикалық сауаттылығы;
- Балалардың сөйлеу әрекетінің белсенді сипаты;
- Оқытудың ұжымдық сипатын жеке көзқараспен ұштастыру;
- Балалардың басқа қызмет түрлерімен айналысу байланысы;
- Сабақты ұйымдастыруға қойылатын гигиеналық және эстетикалық талаптарды сақтау.

Балалардың тілін дамыту әдістерінің жіктелуі (Л. П. Федоренко) Балалардың тілін дамыту әдістері

Балалардың сөйлеу мазмұнын байыту әдістері	Балалардың машықтану дағдыларын қалыптастыру
<ul style="list-style-type: none"> • Бақылау • Заттарды, қоршаған орта объектілерін, суреттерді қарау 	Балалардың сөйлеуді қабылдауын ұйымдастыру әдістері
	Балалардың сөйлеу қызметін ұйымдастыру әдістері
	Тілдік жаттығулар

Әңгімелер, әңгімелесу
Мұғалімнің әңгімелері
Әдебиеттерді оқу
Спектакльдерді көру
Диа жән кинофильмдерді, слайдтарды көру
Модельдеу
Дидактикалық ойындар
Сюжеттік-рөлдік ойындар

Кесте 9

Сөйлеу жаттығуларының түрлері		
Мазмұны	Әрекет тәсілі бойынша	Нысан бойынша
<ul style="list-style-type: none"> • дыбыс (фонетикалық және прозалық) • сөздік • грамматикалық • диалогтық • монологиялық 	<ul style="list-style-type: none"> • еліктеу-атқарушы • конструктивтік • шығармашылық 	<ul style="list-style-type: none"> • ойын • практикалық

Кесте 10

Тіл дамуының әдістемелік тәсілдері

Қабылдау атауы	Анықтамасы
Сөйлеу үлгісі	Дұрыс, алдын- ала ойластырылған балаларға еліктеуге арналған сөйлеу қызметі.
Қайталау	Есте сақтау мақсатында бір сөйлеу элементін (сөздерді, дыбыстарды, фразаларды) әдейі бірнеше рет қайталау.
Түсініктеме	Кейбір құбылыстардың мәнін немесе әрекет тәсілдерін ашу.
Нұсқау	Белгілі бір нәтижеге қол жеткізу үшін әрекет тәсілін түсіндіру.
Бағалау	Баланың сөйлеу қызметі туралы, оның сапасын сипаттайтын және оны түзетуге бағытталған дәлелді пікір.
Сұрақ	Педагогтың баладан жауапты талап ететін ауызша өтініші.

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ р/с	Сұрақтар немесе тапсырма	Жауап
1.	Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту жұмысының мақсаты: а) балаларды қазақ тілі ережелерімен таныстыру; б) жақсы сөйлеуді меңгеруге көмектесу; в) сөйлеуді дамыту қарым-қатынас құралы ретінде; г) балаларды мектепке тілдік дайындау.	
2.	Мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың еркін сөйлеу қызметін оқытудың жетекші әдісі: а) жаттығу; б) көркем әдебиет оқыту; в) әңгімелесу; г) қоршаған ортаны бақылау; д) дидактикалық ойындар.	
3.	Мектепке дейінгі балаларды ана тіліне оқытудың ұйымдастырылған түрі: а) тәрбиешінің балалармен бірлескен қызметі; б) ойын; в) серуендеу; г) сабақ; д) көркем-сөйлеу қызметі.	
4.	_____ – баланың сөйлеу сөзі туралы дәлелді пікірі, сөйлеу әрекетінің орындалу сапасы.	
5.	_____ – жауапты талап ететін ауызша өтініші.	
6.	_____ – дұрыс, педагогтың еліктеуге арналған алдын ала ойластырылған сөйлеу қызметі.	
7.	_____ – балаға берілген мазмұнды бірнеше рет қайталауы	
8.	Мектепке дейінгі балалардың тілін дамытудың негізгі әдісі	

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҒЫ БАЙЛАНЫСТЫРА СӨЙЛЕУІН ДАМУДАҒЫ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Байланыстырып сөйлеу – тек қана сөйлемдердің тізбегі емес, ол сөйлемдердің бір – бірімен тиянақты, белгілі бір ретпен, кезектілікпен, мазмұны жинақы құрастырылған сөйлемдердің жүйесі.

Байланыстырып сөйлеу формалары

Лингвистикалық жіктеу	Психологиялық жіктеу
Диалогтық сөйлеу	Ситуациялық сөйлеу
Монологтық сөйлеу	Мәтін-мәндік сөйлеу

Кесте 11

Сөйлеудің жағдаяттық және контекстік түрінің белгілері

Ситуациялық сөйлеу	Мәтін-мәндік сөйлеу
Сөйлеу түрінде ойдың мазмұнын толық көрсетпейді, ол жағдаймен және бейвербальді құралдармен толықтырылады (ым , мінез-құлық)	Ой мазмұны сөйлеу контекстінде толық көрсетілген
Толық емес (бір құрамдас) және аяқталмаған ұсыныстардың болуы	Сөйлеу жеткілікті толық және кең көлемді.
Ұсыныстарда сөздердің әдеттегі тәртібін бұзу	Сөз тәртібі нормаларға сәйкес келеді.
Бастауыш пен анықтауыш есімдікпен көрсетіледі	Есімдікті орынды пайдалану
Сөйлеудің эмоционалдығы және жақындасуы, ол сөйлеуден гөрі көбірек көрінеді.	Сөз тегіс, мағыналырақ

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДИАЛОГТЫҚ СӨЙЛЕУІН ДАМУДАҒЫ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Диалог – ғылымда танымдық процестің іздеген нәтижеге әр түрлі, бірақ бір-бірімен жарыспайтын көзқарастар, қатынастар, бағыттардың өзара байланысы жолымен жүзеге асырылатын прогрессивтік дамуының түрі ретінде көрінеді.

Диалогтық бірліктердің түрлері (бастамашылық және жауапты репликалар)

- Сұрақ-жауап
- Хабарлама-хабар реакциясы
- Ынталандыру – ынталандыру реакциясы

Тапсырма.

Диалогтық бірліктердің мысалдарын бос жолдарға жазыңыз.

Сұрақ-жауап

Хабарлама-хабар реакциясы

Ынталандыру – ынталандыру реакциясы

Кесте 12

Диалогтық репликаларды ресімдеу функциялары мен құралдары

Ынталандыру	Ажырату құралдары	Реакция функциялары	Ажырату құралдары
Сұрақ		Жауап	
Қажетті ақпаратты сұрау	Сұрақ ұсынысы	Сұралған ақпаратты беру	Ұсыныстардың барлық түрлері, қимыл, мимика
Хабарлама		Хабарлама реакциясы	
Сұхбатта-сушы өз бастамасы бойынша хабардар ету – жаңа фактілер туралы) – сезімдері туралы – пікірлер туралы – ниет туралы – тілек және т. б.	Хабарлы және сұраулы сөйлемдер	Алынған ақпаратқа қарым-қатынасты білдіру	Ұсыныстардың барлық түрлері, қимыл, мимика, дауыспен сөйлеу

Ынталандыру		Ынталандыру реакциясы	
<p>Әңгімелесушіде қандай да бір әрекетті шақыру немесе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – өтініштер – бұйрықтар – кеңестер – ұсыныстар – шақыру – командалар – тыйым салу 	<p>Қызықты, сұрақ, сирек-әңгімелік ұсыныстар (мен тыныштықта отырғым келеді)</p>	<p>Іс-әрекетті орындау немесе орындаудан бас тарту</p>	<p>Орындау ауызша реакциямен сүйемел-денбеуі мүмкін; ауызша келісім және қандай да бір әрекетті орындауға дайын болу, сондай-ақ орындаудан бас тарту, баяндау сөйлемінде көрсетіледі.</p>

Кесте 13

Балаларда диалогтік сөйлеуді дамыту жұмысының мазмұны

Диалогтық бірлік	Ынталандыруды игеру	Реакцияларды игеру	Мінез-құлық ережелерін меңгеру
Сұрақ – жауап	<p>Өртүрлі мазмұнмен түрге сұрақтар қоюға үйрету; сұрақтар мен есім сөздерді пайдалану</p>	<p>Қарым-қатынас тақырыбы мен жағдайына сәйкес сұрақтарға жауап беруге үйрету</p>	<p>Сұрақ қоюға үйрету, сұрақ қою арқылы сұраққа жауап беру, әдептілік көрсету, сұрақты назардан тыс қалдырмау, әңгімелесу кезінде кезекпен айту</p>
Ынталандыру-ояту реакциясы	<p>Сыпайы сөйлеуге үйрету:</p> <ul style="list-style-type: none"> – қандай да бір әрекетке итермелеу, – өтініштер, – кеңестер, – ұсыныстар, – шақыру 	<p>Қабылданған нысандардада ниетін орындауға дайын болу немесе орындаудан бас тартуға үйрету</p>	<p>Пікір білдіру және пікір айту кезінде сөйлеу этикеті құралдарын пайдалануға үйрету</p>

Хабарлама-хабар реакциясы	<p>Әңгімелесушілерге хабарлауды үйрету:</p> <ul style="list-style-type: none"> – өзінің пікірі, көзқарасы туралы, – жаңа фактілер, әсерлер, оқиғалар туралы, – өзгерген көріністер туралы, – жасалған уәдесін орындау туралы, – қалаулар, ниеттер туралы – өз сезімдері мен уайымдары туралы және т. б. 	<p>Хабарламаларға төзімді әрекет ету, сыпайылық көрсету іскерліктерін қалыптастыру: Келісім (келіспеу) таңғалу, қарсылық, қосу, түсіндіру және т. б.</p>	<p>Өз сезімдерін айтқан кезде ұстамды болу; өз пікірлерінде санаттан аулақ болу; басқа пікірге төзімділік білдіру; пікір алмасып, барлық сұхбаттастармен сөйлесуге мүмкіндік беру</p>
---------------------------	---	--	---

Диалогтық сөйлеуді оқыту әдістері

Тәрбиешінің балалармен әңгімесі – балаларды диалогқа оқытудың жетекші әдістерінің бірі, тәрбиешінің күнделікті өмірде балалармен қарым-қатынас жасау тәсілі.

Тәрбиешінің балалармен сөйлесу түрлері

Тәрбиешінің балалармен әңгімелері	
Стихиялы туындаған әңгімелер	Жоспар бойынша
Балалардың бастамасы бойынша	
Педагогтің бастамасы бойынша	

Әңгімелесу – бұл алдын ала таңдалған тақырыптың мәселелерін мақсатты, ұйымдастырылған және дайындалған талқылаудан тұратын әдістемелік әдіс немесе тәсіл.

Балалармен әңгімелесу түрлері

Әңгіме әдістемелік тәсіл ретінде	Әңгіме оқу әдісі немесе балаларды тәрбиелеу ретінде
<p>Қандай да бір іс-әрекет туралы балалармен әңгімелесу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • алдын-ала; • қорытынды; • бірлескен (суреттерді қарау, бақылау және т.б.); • қайта жаңғырту 	Қорытынды әңгімелесу

Сурет бойынша балалармен әңгіме жүргізу алгоритмі

	Бөліктің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1.	Балаларды өмірлік тәжірибесін жандандыру арқылы суретті қабылдауға дайындау	Алдын-ала әңгімелесу
2.	Балалардың суретті бастапқы (өзіндік) қабылдауы	Суретті енгізу және көрсету
3.	Балалардың суретті қабылдау процесін басқару	<p>Бірлескен әңгіме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сурет бойынша тәрбиешінің қысқа әңгімесі; • балаларға сұрақтар; • тәрбиешінің сурет бойынша пікірлері • балалардың назарын сурет объектілеріне бағыттайтын көз-қарастар.
4.	Балалардың суреттен алған әсерлерін жалпылау	Тәрбиешінің сурет бойынша соңғы әңгімесі

Әңгімелерді жалпылау алгоритмі

Бөліктер	Бөлімнің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Әңгімелесудің басталуы (кіріспе бөлімі)	Балалардың назарын әңгіме тақырыбына аудару, оған қызығушылық туғызу, алдағы сөйлесуге қажетті эмоционалдық көңіл-күйі	<ul style="list-style-type: none"> - әңгіме тақырыбы бойынша жұмбақтар; - сұрақтар; - өлең оқу; - суреттер көрсету; - көрнекі материалды көрсету;

		- ән тыңдау
2. Әңгіменің негізгі бөлігі (әңгіме тақырыбын дамыту)	Сұхбаттың бағдарламалық мазмұнында көзделген мәселелерді талқылау	- мәселелік, репродуктивті, жалпылама сұрақтар; - тәрбиешінің түсініктемелері; - тәрбиешінің әңгімелері; - көрнекі материалдарды көрсету; - ойын тәсілдері; - әңгімелер мен өлеңдер оқу;
3. Әңгіменің аяқталуы	Әңгіме мазмұнын жалпылау	- жалпылама сұрақ; - балалардың ән немесе басқа да музыкалық шығарманы тыңдау немесе орындау; - өлең оқу; - педагогтың қорытындысы;

Кесте 17

Қорытынды сұхбаттың бағдарламалық мазмұнын тұжырымдау мысалдары

Дұрыс емес тұжырым	Дұрыс тұжырымдар
<i>1 нұсқа</i>	<i>2 нұсқа</i>
Балалардың туған қаласы туралы түсініктерін нақтылау және жүйелеу. Балалардың диалогтық іскерліктерін дамыту. Адамгершілік бағытталған тұлғаны тәрбиелеу.	Балалардың қала туралы: қаланың көшелері мен көрікті жерлері, өзен, климат туралы түсініктерін жалпылау. Балалардың қала туралы өз әсерлерімен бөлісе білуін дамыту, жолдастарының пікірлерін тыңдау. Туған қаласына деген құрметке тәрбиелеу.
	<i>3 нұсқа</i>
	Балаларда қалалықтардың еңбегі мен демалысы, біздің қаламыздың атақты адамдары туралы білімдерін жүйеге келтіру; балаларға қаланың қалыптасу тарихы туралы айту. Әңгіме барысында балаларды кезекпен сөйлеуге үйрету, нақтылайтын сұрақтар қою. Қаланың өмірі мен тарихына деген қызығушылықты тәрбиелеу.

Диалогтағы балалардың ойын жаттығуларының жіктелуі

Балалардың диалогтағы ойын жаттығулары			
Әдеби үлгі негізінде диалогты репродукциялау		Өнімді диалогтар	
<p>Оқылған диалогтар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рөлдер бойынша өлеңдер оқу • қозғалмалы ойындардағы диалогтар • театрландырылған қойылымдар 	<p>Еркін берілетін диалогтар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рөлдерге шолу; • сахналау ойындары; • режиссерлік ойындар (қуыршақ театры) 	<p>Ойын ережелеріне негізделген диалогтар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ТРИЗ ойындарындағы диалогтар • дайын мәтіндерсіз ауызша ойындардағы диалогтар 	<p>Шығармашылық диалогтар</p> <ul style="list-style-type: none"> • сюжеттік рөлдік ойындардағы диалогтар; • ойыншықтармен диалогтар; • режиссерлік ойындардағы диалогтар • атрибуттармен ойындар

БАЛАЛАРДЫҢ МОНОЛОГТЫҚ ТІЛІН ДАМУДАҒЫ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Монолог – сөйлеуші өз ойын бір немесе бірнеше көп адамдарға арнап айтатын ауызша сөйлеу әрекеті.

Монолог – сөз өнерінде кейіпкердің ішкі жай-күйін, толғаныс-тебіренісін бейнелеу мақсатында қолданылатын тәсіл. Монологтың ерекшелігі бір адамның ойы, сөзі көрініс табады.

Кесте 18

Монологтың функционалдық-мағыналық типтерінің сипаттамасы

Монолог түрі	Монолог қызметі	Монолог құрылымы
<i>Сипаттама</i> - қандай да бір объектінің бір мезгілде немесе тұрақты белгілерін айту түріндегі хабарлама	Объектінің сыртқы немесе ішкі белгілерінің сипаттамасы	- сипаттама объектісінің жалпы сипаттамасы; - жекелеген белгілерді тізбектеп айту; - бағалау пікірлері
<i>Баяндау</i> - қандай да бір объектінің дамушы оқиғалары немесе өзгермелі жағдайы туралы хабарлама	Уақыттық ретпен оқиғаларды баяндау; қандай да бір объектінің күйіндегі өзгерістерді беру	- экспозиция; - байлау; - оқиғаны дамыту; - шарықтау - алмасу
<i>Ойлау-себептергеу</i> қатынас-тарындағы фактілер туралы хабарлама	Қандай да бір фактіні түсіндіру; ненің дәлелі; қол жеткізу ойлауымыз арқылы, қорытындылау, жалпылау	- қандай да бір пікір, пікір білдіретін тезис; - дәлел (дәлелдер жүйесі); - қорытынды-бекіту

Кесте 19

Монологтың өзіндік ерекшеліктері және балалар оларды құрастыруға оқыту бойынша жұмыстың мазмұны

Монологтың өзіндік ерекшеліктері	Балаларды оқыту міндеттері монологиялық сөйлеу
Барлық монологтар	
<i>Байланыстылық</i>	- Ауызша байланыстың әртүрлі тәсілдерін үйрету: қайталау, синонимдік, жергілікті.
<i>Бейнелілік</i>	- Балалардың монологтарда әртүрлі бейнелік құралдарды қолдана білуін қалыптастыру (эпитеттер, салыстырулар, метафоралар және т. б.)

Сипаттамасы	
<i>Сипаттама объектісінің болуы</i>	- Балаларға сипаттау нысанын атауға және бөлуге үйрету.
<i>Сипаттама объектісінің белгілерін Тізбектеп аудару</i>	- Балаларға объектінің белгілерін бөлуге және атауға үйрету. - Сипаттама тізбегінің әртүрлі түрлерімен таныстыру және оларды пайдалануға үйрету
Баяндау	
<i>Тақырыптың болуы</i>	- Балаларды баяндаудың басты тақырыбын бөлуге үйрету (пікірдің мақсаты арқылы, тақырып арқылы)
<i>Сюжет, әңгіме құрылымында бекітілген және уақытпен дамиды</i>	- Балаларға мәтіннің баяндау құрылымын беруге үйрету
Ойлау	
<i>Пікірдің, болуы (оқиганың дәлелденуі)</i>	- Балаларға өз ой-пікірлерін қалыптастыруға, пікірін білдіруге үйрету
<i>Аргументтерді дәлелдейтін пікірлер жүйесі</i>	- Өз ойларын дәлелдеуге (түсіндіруге) үйрету
<i>Ойлау құрылымының қисындылығы</i>	- Талқылау сөзінің құрылымымен таныстыру және оны өз дәлелдемелерін жасау кезінде пайдалану

Әңгіме – монологтық сөйлеуді үйрету әдісі. Әдістің синонимді атаулары: балалардың әңгімелерін құрастыру, балалардың әңгімелерін жаттықтыру.

Балаларды сипаттау монологтарына оқыту

Кесте 20

**Мектепке дейінгі балалардың сипаттау монологтарының көлемі
(А. А. Зрожевскаяның деректері)**

Монологтың бірліктері	Балалардың монологтарындағы сөйлеу бірліктерінің орташа саны		
	5 жыл өмір	6 жыл өмір	7 жыл өмір
<i>Ұсыныстар</i>	5	7	11
<i>Сөздер</i>	11	28	42

**Балалар сипаттамаларының сапасын
бағалау өлшемдері мен көрсеткіштері**

Өлшемдер	Көрсеткіштер
<i>Сипаттама толықтығы</i>	- объектінің аталған белгілерінің саны; - белгілерді анықтаудағы дәлдік; - басты белгілерді таңдау;
<i>Реті</i>	- белгілерді аударудың қисындылығы; - сипаттама құрылымын сақтау;
<i>Байланыстылық</i>	- әр түрлі ауызша сөйлеу тәсілдерін қолдану; - сөйлемдегі сөздердің байланысуы;
<i>Бейнелілік</i>	- құралдарды сипаттаудың мәнерлі болуы (эпитеттер, салыстырулар, метафоралар және т. б.); - қолданылатын көрнекілік құралдарының әртүрлілігі;

Балаларды жазбаша монологтарды құруға оқыту әдістемесі

қабылдау негізінде сипаттамалар жасау (заттар мен ойыншықтарды, олардың суреттерін, сюжеттік және пейзаждық суреттерді сипаттау);

тәжірибе пәндерінің сипаттамасы (жад негізінде сипаттама);

ойластырылған объектілердің сипаттамасы (қиял негізінде сипаттама).

Балаларды сипаттауға оқытудың негізгі әдістемелік тәсілдері

Тәсіл атауы	Тәсіл сипаттамасы
Сипаттама объектісін қарау	Балалардың оны қабылдау барысында объект белгілерін жүйелі түрде бөлуін мақсатты түрде басқару
Сипаттама объектілері туралы әңгіме	Балалармен диалог, таныс объектілердің белгілерін еске алуға немесе ойдан шығарылған объектілердің белгілерін ойлауға көмектесетін сипаттама
Сипаттама үлгісі	Балаларға көрсететін объектіні сипаттау тәсілдері (бірізділігі, бір реттік байланыс тәсілдері, бейнелі құралдар)
Сипаттама жоспары	3-4 сөйлемде көрсетілген сипаттаманың құрылымы (бірізділігі) мен мазмұнының сөздік схемасы
Моделі	Мазмұны мен сипаттаманың дәйектілігінің көрнекі схемасы
Сипаттамадағы жаттығу	Балаларды сипаттау монологтарын құрастыруға оқытудың негізгі әдісі
Бағалау	Одан әрі жетілдіру мақсатында бала сипаттамасының сапасы туралы дәлелді пікірлері

Балаларды сипаттауға үйретудің алгоритмі

Жаттығу	Жұмыстың негізгі мазмұны
1. Балаларды әңгімелеуге дайындау	<ul style="list-style-type: none"> – Балалардың іс-әрекетін сипаттау объектілерінің белгілерін бөлуге бағыттау. – Сипаттама әңгімелері үшін қажетті балалар сөздігін байыту және белсендіру. – Білім беру құралдарымен жұмыс.
2. Балаларды сипаттама жасауға үйрету	<ul style="list-style-type: none"> – Сипаттама үлгілерін көрсету. – Іс-әрекет тәсілдерін жалпылау (әңгіме жоспары). – Балаларды сипаттауға жаттықтыру. – Балалар сипаттамасының кемшіліктерін түзету.

Балалардың қабылдау негізінде сипаттама құруы – балалардың сипаттау тілін оқытудағы алғашқы қадамы.

Қабылдау – бұл баланың санасында қоршаған әлем объектілерінің сезімдеріне тікелей әсер ететін көрініс.

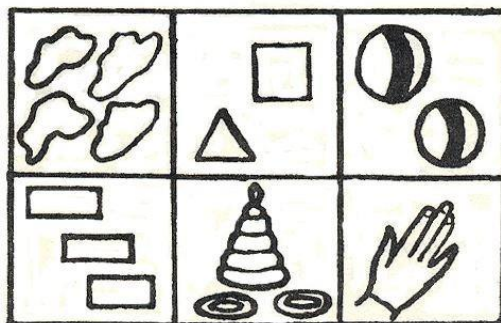
Сипаттама объектісін қарау – оның белгілерін, ерекшеліктерін қабылдауға (бөлуге) бағытталған әдістемелік тәсіл.

Балаларды қабылдау негізінде сипаттауға үйрету бойынша сабақ алгоритмі

№ р/с	Бөліктің мақсаты	Мүмкін болатын әдістемелік тәсілдер
1.	<i>Балаларды сипаттау тілін оқытуға дайындау:</i> балаларға сипатталатын объектілердің белгілерін бөлуге көмек көрсету; сөздікті белгілер атауларымен байыту;	<i>Сипаттама объектісін қарап шығу:</i> <ul style="list-style-type: none"> – сұрақтар (репродуктивті, проблемалық, салыстыру және т.б.); – нұсқаулар; – кейіпкермен ойын диалогтары; – тәрбиешінің объектінің жекелеген белгілері туралы хабарламалары; – сөздік жұмысының тәсілдері; – сөйлеу бейнесіндегі жаттығулар;
2.	<i>Сипаттауға ұмтылыс жасауды қалыптастыру</i>	<i>Ойын мотивациясы:</i> <ul style="list-style-type: none"> – ойын кейіпкерінің қиын жағдайы туралы әңгіме; – оған көмектесу, ниетін ынталандыру; – ойын тапсырмасын қою; – оқу міндетін тұжырымдау;

3.	<i>Сипаттама жасауға үйрету</i> — әрекет тәсілін көрсету	— үлгі; — сөздік жоспар; — моделдеу;
	— балаларда сипаттама біліктерін қалыптастыру	— жаттығу; — жетекші сұрақтар; — нұсқау; — фразаның анықтамасы; — көрсетілген сөз;
	— балалардың сипаттау тілін түзету	— жеке бағалау; — жалпы бағалау; — балаларды өзара бағалау;

Сипаттама монологтарының модельдері

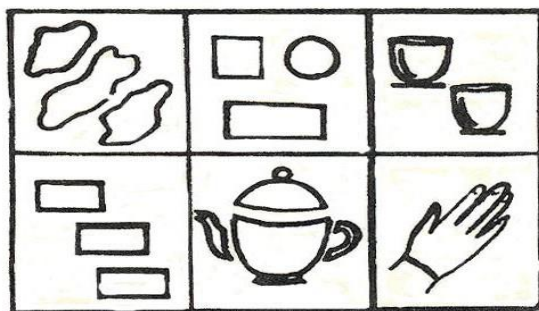

Сурет 8. Ойыншықты сипаттау үлгісі
(Т. Ткаченко 1)

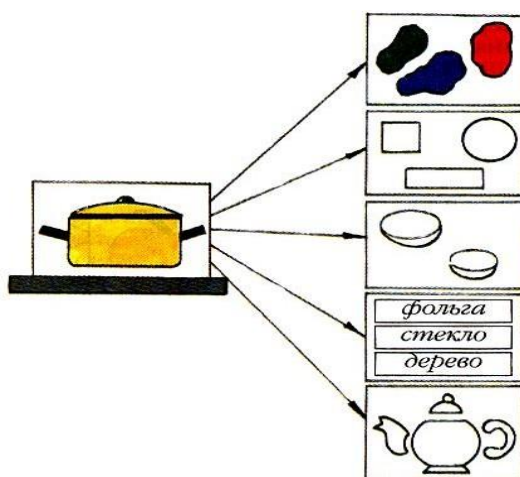
Кесте 25

Т. Ткаченко бойынша киімдерді сипаттау үлгісінің мазмұндық мысалы:

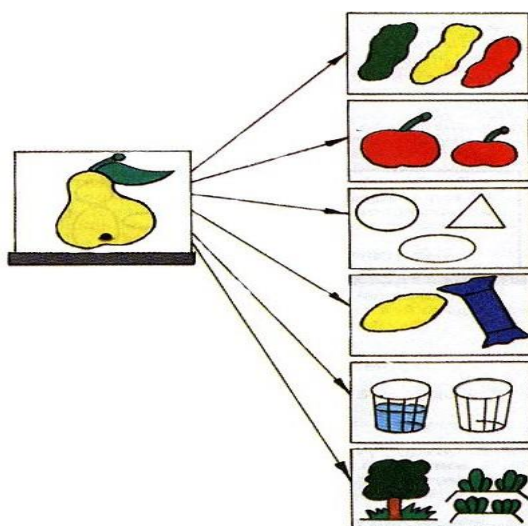
Блоктар	Үлгі блоктарының мазмұны
1	Көрінбейтін түсті дақтар <i>түсті білдіреді</i>
2	Ерлер, әйелдер мен баланың символикалық фигуралары <i>киімнің тиесілілігін</i> бейнелейді (әйелдер, ерлер, балалар, қыздар, ұлдар)
3	Матаның тікбұрышты бөліктері киім затын тігетін <i>материалды</i> білдіреді
4	Алмалы-салмалы бөліктері бар көйлектің бейнесі- киімнің бөліктері
5	Сары жапырақ, қар, күн-киім маусымдылығы
6	Қолдың білегі <i>киімнің әрекетін</i> бейнелейді

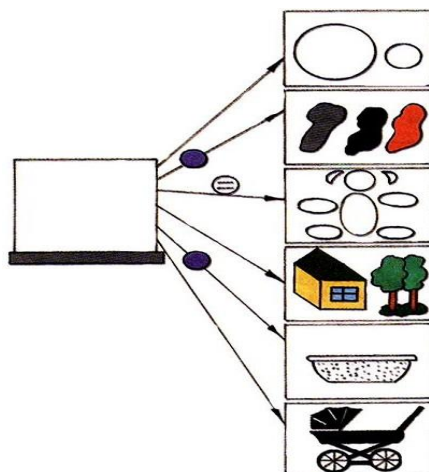
Сурет 9. Ыдыс-аяқтарды сипаттау үлгісі
(Т. Ткаченко)

Сурет 10. Сәулелік аралық байланысты беретін ыдыс-аяқты сипаттау үлгісі
(Н.С.Малетина, Л.В.Пономарева¹)

Сурет 11. Көкөністер мен жемістерді сипаттау үлгісі (Н.С.Малетина, Л.В.Пономарева)

Сурет 12. Жергілікті атаулы байланыс (қара шеңбер) және синонимдік байланыс (теңдік белгісі бар шеңбер) символдарымен жануарды сипаттау үлгісі (Н.С.Малетина, Л.В.Пономарева)

Кесте 26

Балаларды картиналарды сипаттауға үйрету бойынша сабақ алгоритмі

Бөліктің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
<p>1. Балаларды суреттің сипаттамасына дайындау:</p> <ul style="list-style-type: none"> - балаларға суреттің белгілерін бөлуге көмек көрсету; -сөздікті байыту; 	<p>Суретті қарау:</p> <ul style="list-style-type: none"> -суреттің мазмұны бойынша сұрақтар; - нұсқаулар; -тәрбиешінің суреттің жеке белгілері туралы хабарламалары
<p>2. Ұмтылыс жасау, сипаттауды үйрену</p>	<p>Ойындық мотивация:</p> <p>суреттерді көре алмайтын ойын кейіпкерінің қиын жағдайы туралы әңгіме;</p> <p>оған (оларға) суретті "көруге" көмектесу ниетін ынталандыру және ойын міндетін қою;</p> <p>оқу міндетін тұжырымдау</p>
<p>3. Суретті құрастырып сипаттауға оқыту:</p> <ul style="list-style-type: none"> - әрекет тәсілін көрсету - балаларда қалыптастыру -сипаттама біліктері - тізімдемені түзету негіздері балалардың сөйлеуі. 	<ul style="list-style-type: none"> - үлгісі; - сөздік жоспар; - модельдеу - жаттығу; - жетекші мәселелер; - нұсқаулар; - кеңес сөз; - көрсетілген сөз; - жеке бағалар; - жалпы баға; - өзара бағалау;

Тәжірибе сипаттамасы мектепке дейінгі жастағы балаларда өмірдің бесінші жылында дами бастаған балалардың еркін естелігіне сүйенеді. Сондықтан балаларда есте сақтау-бұл сипаттама тілін дамыту әдісі ғана емес, еркін есте сақтауды ынталандыратын әдіс.

Есте сақтау-адамның өз тәжірибесін бекіту, сақтау және қайта жаңғырту болып табылатын шындықтың психикалық көрінісі.

Кесте 27

Сабақ алгоритмі
балаларды олардың тәжірибесі негізінде сипаттауға үйрету

№ п/п	Бөліктің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1.	<i>Балаларды оқуға дайындау бойынша баяндау, сөйлеу әркеті:</i> Балаларға сипаттама нысанын және оның белгілерін есте сақтауға көмектесу.	<i>Еске алынатын сипаттамалар объектілері туралы алдын ала әңгімелесу:</i> -балаларға арналған сұрақтар; -ояту еске түсіру; -тәрбиешінің өзінің ұқсас объектісі туралы хабарламасы(1-үлгі)
	<i>Балаларды сипаттауға үйрету:</i> әрекет тәсілін көрсету	- үлгіні талдау; - қайта үлгі; - сипаттама жоспары; - модельдеу;
	Балаларда сипаттамалық ойлауды қалыптастыру.	- жаттығу; - жетекші мәселелер; - нұсқаулар; - нұсқау сөз тіркестерін; - көрсетілген сөз;
2.	Балалардың сипаттау тілін түзету.	- жеке бағалау; - жалпы бағалау; - өзара бағалау

¹ Бұл сабақта үлгі әрекет тәсілін көрсету үшін ғана емес, сонымен қатар ассоциативті байланыстар негізінде балаларды өз бетінше еске алуды белсендіретін тәсіл болып табылады.

Сипаттама қиял негізінде (шығармашылық сипаттама) балалардың жаңа бейнелерді, яғни сипаттаманың шын мәнінде жоқ объектілерін ойлап табуын және сипаттауын болжайды.

Қиял-бұл адамның қалыптасқан тәжірибені қайта өңдеу жолымен жаңа бейнелерді жасау қабілеті (бар тәжірибені жаңа бейнелерге түрлендіру).

**Балаларды қиял негізінде сипаттауға
үйрету бойынша сабақ алгоритмі**

№ п/п	Бөліктің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1.	Балаларды сипаттау тілін оқытуға дайындау: балаларға сипаттама объектісін және оның белгілерін ойлап табуға көмек көрсету.	Елестететін сипаттамалар объектілері туралы алдын ала әңгімелесу: – балаларға сұрақтар; – тапсырма"ойлап табу»; – тәрбиешінің өзінің ұқсас объектісі туралы хабарламасы(1-үлгі)
2.	Балаларды сипаттауға үйрету: әрекет тәсілін көрсету	– үлгіні талдау; – қайта үлгі; – сипаттама жоспары; – модельдеу
	балаларда сипаттама біліктерін қалыптастыру	– жаттығу; – жетекші мәселелер; – нұсқаулар; – сөз тіркестері; – көрсетілген сөз
	балалардың сипаттау тілін түзету	– жеке бағалар; – жалпы баға; – өзара бағалау

Өзін-өзі тексеруге арналған тапсырмалар

1. Монологтың сипаттамалық түрінің ерекшелігі неде?
2. Балаларды сипаттауға үйрету міндетін атаңыз. Балалар сипаттамасының лингвистикалық сипаттамасы мен психологиялық ерекшеліктеріне сүйене отырып, әрбір тапсырманың мақсаттылығын негіздеңіз.

1. Балаларды қабылдау, есте сақтау және көрсету негізінде сипаттау монологтарын құрастыруға үйрету бойынша сабақ алгоритмдерін салыстырыңыз. Әр сабақты құрудың ерекшелігі неде? Ұқсастығы неде?
2. "Ойыншық дүкені", "менің сүйікті ойыншығым", "жаңа ойыншықтарды ойлап табамыз" тақырыптарына сабақ жоспарын құрастырыңыз.

Балаларды әңгіме монологтарға үйрету
Балаларды әңгімелеу тілін оқыту әдістері

1. Әдеби шығармаларды қайта жазу.
2. Сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру.
3. Тәжірибеден сюжеттік әңгімелер құрастыру.

4. Сюжеттік сурет бойынша әңгіме ойлап табу.
5. Ойыншық туралы сюжеттік әңгіме ойлап табу.
6. Тәрбиеші бастаған әңгімені жалғастыру және аяқтау.
7. Берілген тақырыпқа әңгіме ойлап табу.
8. Өз бетінше таңдалған тақырыпқа әңгіме ойлап табу.
9. Ертегілерді жаңаша айту.

Кесте 29

Балаларды баяндауға үйретудің жалпылама алгоритмі

Сабақтың бөліктері	Жұмыстың негізгі мазмұны
1. Балаларды әңгімелеуге дайындау	<p><i>Анықтау кезінде балалардың әрекеттерін бағыттау:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - әңгіме кейіпкерлері, - әңгімелесуші әңгімелердің құрылымдық бөліктері (іс-шаралардың басталуы, дамуы және бөлшектеуі)
2. Балаларды әңгіме құрастыруға үйрету	<p>Баяндау үлгілерін көрсету.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Іс-әрекет тәсілдерін жалпылау (әңгіме жоспары). - Балаларды әңгімеге үйрету. - Балалар әңгімелерінің кемшіліктерін түзету

Тапсырма

Баяндауды оқытудың жалпыланған алгоритмін сипаттауға үйретудің жалпылама алгоритмімен салыстырыңыз (кесте 24). Бұл технологиялардағы айырмашылық неде және ұқсастығы неде? Қандай жағдайларда дайындық бөліктері не үшін бағытталған? Олардың оқыту бөліктері қандай элементтерден тұрады?

Кесте 30

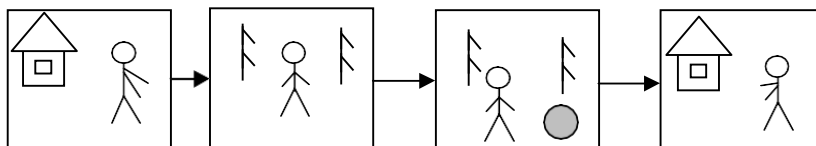
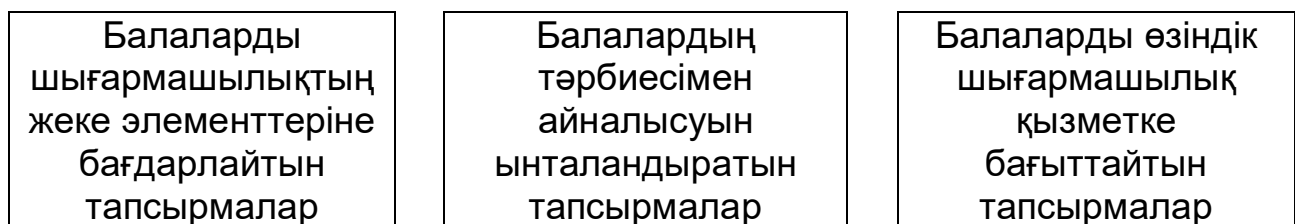
Балаларды баяндауға үйрету бойынша әр түрлі сабақтардың дайындық бөлігін өткізу ерекшеліктері

Сабақтың тақырыбы	Жұмыстың мазмұны және әдістемелік тәсілдер
Әдеби шығармаларды қайта айту	<p>Әдеби шығармалардың мәтінімен танысу.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Алдын ала сөйлесу; – көркем оқу (әңгіме жазу); – тыңдаған жұмыс туралы әңгімелесіп, оқиғалар тізбегін жаңғырту.
Сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгімелер жасау	<p>Суретті жүйелі қарау.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Оқиғалар барысын белгілейтін суреттер бойынша әңгіме; – суреттерді реті бойынша орналастыру

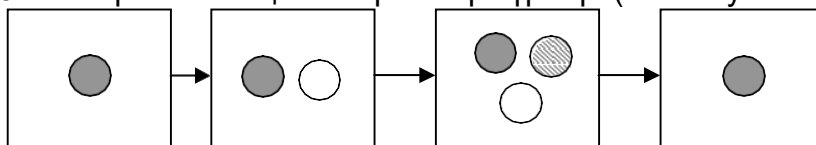
Тәжірибе туралы әңгімелер жазу	<ul style="list-style-type: none"> – жадты белсендіруге бағытталған әңгіме – балалар (оқиғаларды жүйелі түрде еске түсіруге көмектесу), оқиғаларды еске алуда эмоционалдық стрессті жасау; – көрінетіндігін көрсету; – сұрақтар, еске салу оқиғалары; – есте қалған оқиғаларға байланысты аудио жазбаларды тыңдау
Сюжеттік сурет бойынша әңгіме құрастыру	<ul style="list-style-type: none"> – Картинаны қарау, оқиғаларды бөлу, онда бейнеленген оқиғалар мен келесі оқиғалардың алдында болуы мүмкін оқиғаларды ойлап табу; – балалардың суретін қабылдауға және шығармашылық қиялын жандандыруға бағытталған әңгіме
Шығармашылық повестерді ойлап табу (қиял негізінде)	<ul style="list-style-type: none"> – Балалардың қиялын белсендіруге бағытталған әңгіме. Баяндауды бастау және оны аяқтау үшін әртүрлі нұсқаларды ойлап табу, әрекет етуші адамдардың (ойыншықтардың, суреттердің кейіпкерлерінің, ойластырылған кейіпкерлердің) және т. б. диалогтарын ойлап табу.

Балалардың қиялын белсендіруге бағытталған әңгіме. Баяндауды бастау және оны аяқтау үшін әртүрлі нұсқаларды ойлап табу, әрекет етуші адамдардың (ойыншықтардың, суреттердің кейіпкерлерінің, ойластырылған кейіпкерлердің) және т. б. диалогтарын ойлап табу.

Шығармашылық тапсырмалар

Сурет 13. Шығармашылық тапсырмалар түрлері (В.Ветлугин бойынша)

Сурет 14. Баяндаудың пәндік-схемалық және схемалық модельдері (көрнекі жоспарлар)

Тапсырма

Келесі сабақтардың алгоритмдерін құрыңыз:

- сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру;
- сюжеттік сурет бойынша әңгіме құру;
- балалар тәжірибесінен әңгіме құрастыру;
- ойыншықтар туралы әңгіме құрастыру...

Әр сабақтың алгоритмін осы кесте түрінде елестетіңіз:

№ п/п	Бөліктің мақсаты	Әдістемелік тәсілдер

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ п/п	Сұрақ немесе тапсырма	Жауап
1.	Мәтіндік сөйлеуді меңгеру шарттары: 1. қарым-қатынас шеңберін кеңейту; 2. артикуляциялық аппаратты дамыту; 3. баланың тәжірибесін әсермен байыту; 4. оқыту; 5. лексика мен грамматиканы қалыптастыру	
2.	Баланың сөйлеу мәнмәтіндігі артады: 1. көрнекілікке сүйенген кезде; 2. мақсатты оқыту кезінде; 3. жеке әсерлерді беру кезінде; 4. әдеби шығармаларды қайта болжаған кезде; 5. ересектермен жақын қарым-қатынаста	
3.	Балалардың сөйлеу жағдайы айқын көрінеді: 1. тәжірибе айтқан кезде; 2. әдеби шығармаларды қайта болжаған кезде; 3. көрнекілікке сүйенген кезде; 4. оқыту кезінде; 5. қарым-қатынас шеңберінің тұрақтылығы кезінде	
4.	Байланыс тілінің негізгі функциясы С. Л. Рубинштейн пікірінше _____	
5.	А. М. Леушина зерттеуінде баланың бастапқыда контекстік емес, қандай сөйлеу түрін меңгеретінін дәлелденген.	
6.	Мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасының ерекшелітерін бірінші зерттеу ... (кім?)	
7.	— бұл жағдаймен байланысты сипатталатын пікір алмасу түріндегі сөйлеу түрі	
8.	Мектепке дейінгі кіші жастағы балалармен әңгіме негізінен ... қарым-қатынас түріне сүйеніп жүргізіледі.	
9.	Орта мектепке дейінгі жастағы сөйлесулер ... қарым-қатынас формасына тіреумен құрылады	

10.	Мектепке дейінгі ересек жастағы балалармен сөйлесулер ... қарым-қатынас түріне бағытталуы қажет	
11.	Артығын белгілеңіз: 1. сұрақ; 2. пікір білдіру; 3. жаңалықтар хабарламасы; 4. алдағы қызмет туралы хабарландыру; 5. өз көзқарасын білдіру	
12.	Артығын белгілеңіз: 1. ұсыныс; 2. команда; 3. итермелеуге реакция; 4. өтініш; 5. шақыру	
13.	Әңгіме мақсаты: 1. балаларды алдағы қызметке дайындау; 2. оқылған нәрсені түсінуге көмектесу; 3. балалардың білімін тексеру; 4. ұсынымдарды жүйелеу; 5. диалогтық біліктерді дамыту	
14.	Қорытынды әңгіме мақсаты: 1. диалогтық оқытуды дамыту; 2. алынған өзгерістерді жүйелеу; 3. балаларға оқу; 4. алдағы қызметке дайындау; 5. қызметтің қорытындысын шығару	
15.	Тағайындау мен сөйлесу түрі арасында сәйкестікті орнатыңыз 1. Қалпына келтіру а. балаларды жаңа әңгімелесуді меңгеруге дайындау; 2. Алдын ала б. кез келген қолданылатын жаңалықтарды қорытындылайды; 3. Қорытынды в. балалардың білімін қорытындылайды; г. балаларға бұл оқиғаны түсінуге көмектесу	
16.	Кездесуді әңгіме түрімен сәйкестендіріңіз 1. Жалпыға ортақ а) сурет көшбасшылығын қабылдау; әңгіме 2. Жұмыстың соңғы туры; б) қабылдауға дайындық 3. үйлесімді болу - в) қызметті қорытындылау; г) тәжірибені жүйелендіру.	
17.	... — монолог сөйлеу түрінің белгілері (бір мезгілде немесе тұрақты)	
18.	... — хабарлама мәні бар монологтың сөйлеу түрі әрекеттер немесе объектілердің немесе құбылыстардың жай-күйін дамыту	

19.	... — ауызша сөйлеуде балалардың әдеби үлгісін шығармашылық жаңғырту	
20.	... — бұл түрлі типтегі монологтарды құрастыруға арналған балаларға арналған жаттығу	
21.	Ойыншықтың сипаттамасы туралы балаларды оқыту реті: 1. сынаманың сипаттамасы; 2. баланың тарихын бағалау; 3. ойыншықтарды қарау; балалар сипаттамасында жүзеге асырылады	
22.	Балаларды әдеби шығармаларды модельдеуге үйрету реті: 1. алмастырушыларды таңдау; 2. жұмыстарды оқу; 3. модельді құрастыру немесе салу; 4. жұмыстың семантикалық бөліктерге бөлінуі; 5. әрбір бөлікте тақырыптарды таңдау	
23.	Жоғарыда айтылғандар: 1. тарихтың жоспары; 2. әңгімелерді жазудың сұлбалық үлгілері; 3. объектінің сипаттамасын қарастыру; 4. тәрбиешінің үлгісі; 5. повесті монологтардың үлгілері	
24.	Жоғарыда айтылғандар: 1. үйге өтініш берушілер туралы әңгіме; 2. төрт аяқты достар туралы айту; 3. қамқоршының үлгісі; 4. рөлдер бойынша есеп беру; 5. жоспарлауды жоспарлау	
25.	Жоғарыда айтылғандар: 1. балаларды тәрбиелеу; 2. тәрбиешідің үлгісі; 3. әңгімелерді жаңғырту; 4. балалардың тұзақтарын бағалау; 5. жұмыстарды оқу	
26.	Жоғарыда айтылғандар:. 1. салыстыру бойынша жаттығулар; 2. "сипаттамасы бойынша тап" ойыны»; 3. "Кім көп байқайды?" ойыны»; 4. заттарды салыстыру; 5. балалар әңгімелерін бағалау	

БАЛАЛАРМЕН СӨЗДІК ЖҰМЫСЫНЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Сөз – әр тілге тән семантикалық, фонетикалық және грамматикалық белгілердің жиынтығына ие, заттардың атаулары мен олардың қасиеттеріне, құбылыстарына, шындықтың аясына қызмет ететін тілдің негізгі құрылымдық-семантикалық бірлігі.

Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н.Караулов. М., 1998. С. 496

Кесте 31

Жалпылау дәрежесі бойынша сөздер¹

Жалпылау дәрежесі	Дәрежесі бойынша сөздердің сипаттамасы жалпылау	Сөз мысалдары	Балалардың сөздерді меңгеру мерзімі
<i>Нөлдік дәреже</i>	Жалқы есім	Москва, А.С.Пушкин, Витя, Света	1-ші жылдың соңынан бастап балалар – 2-ші жылдың басынан бастап барлық сөздер (ана, қасық) бір нысанға жатады; олар үшін бірдей аттар
<i>Бірінші дәреже</i>	Жалпы атауы, біртекті объектілердің ортақ атауы, әрекеттері, сапасы (нақты түсініктер)	Көйлек, қуыршақ, бар, жүгіріп, жасыл	Екі жылдан кейін
<i>Екінші дәреже</i>	Заттардың жекеше және көпше мағыналар:	жеміс-жидектер, ойыншық, көбелектер, жәндік.	3-3,5 жастан бастап.
<i>Үшінші дәреже</i>	Заттардың жекеше және көпше мағыналары:	өсімдік, түс, қаламдар	5-6 жаста.
<i>Төртінші дәреже</i>	Шекті лексикалық мәндерді атайтын сөздер	Жағдайы, белгісі, сапасы, қатынасы, мәні	Толық даму мүмкіндіктері жасөспірімдерден бұрын пайда болмайды

Балабақшадағы сөздікпен жұмыс – бейтаныс немесе қиын сөздер бар балалардың белсенді сөздік қорларын жүйелі түрде байыту.
Бородич А.М. Методика словарной работы в детском саду. М., 1978. С. 4

Сөздік жұмысы ана тілінің лексикасын тиімді меңгеруді қамтамасыз ететін мақсатты педагогикалық қызмет.
Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучение родному языку дошкольников. М., 1997. С. 89

Кесте 32

Тақырыптың негізгі түсініктері

<i>Тілдің сөздігі немесе лексика</i>	Тілдегі сөздер жиынтығы
<i>Жеке сөздік</i>	Адам білетін сөздердің жиынтығы
<i>Белсенді сөздік</i>	Сөйлеу тілінде еркін қолданылатын лексикалық бірліктердің жиынтығы ¹
<i>Пассивті сөздік</i>	Тіл тасымалдаушыға түсінікті лексикалық бірліктердің жиынтығы, бірақ олар кездейсоқ сөйлеу ²
<i>Сөздікпен жұмыс</i>	Толыққанды қарым-қатынас жасауға қажетті және қоғамның әлеуметтік-мәдени нормаларына сәйкес келетін мектеп жасына дейінгі балалардың сөздігін дер кезінде дамытуға мақсатты және жүйелі түрде көмек көрсету

Кесте 33

Орыс тілі сөздіктерінің көлемін және оның жекелеген тасымалдаушыларының сөздіктерін салыстыру¹

Сөздіктің түрі	Салыстыру нысандары	Сөздік көлемі
Орыс тілінің сөздіктері	Ожегов С.И. Орыс тілі сөздігінен (Ортақ қолданылатын лексика)	53 мың сөз
	Орыс тілі сөздігінің Академиялық сөздігі (17 томда)	100 мың сөз
	Даль В.И. ұлы Ресей мағыналық сөздігі (диалектілік сөздерді қосады)	200 мың сөз
Жеке сөздік	А.С.Пушкин сөздігінің көлемі	21 мың сөз
	А.М.Горький сөздігінің көлемі	30 мың сөз
	С.Есенин сөздігінің көлемі	19 мың сөз
	Жасы үлкен адамның қалыпты сөздігі	7-ден 13 мыңға дейінгі сөздер

Кесте 34

Қарапайым балалардағы сөздік көлемінің жеке айырмашылығы
(Деректер Ш.Бюллер бойынша)

Жасы	1 ж 2 ай	1 ж. 6 ай.	2 ж.	2 ж. 2 ай	2 ж. 6 ай.	3–4 ж.
Балалар сөздігінде сөздердің ең көп саны	58	232	707	1225	1509	2346
Балалар сөздігінде сөздердің ең аз саны	3	4	27	45	171	596

Кесте 35

Мектепке дейінгі балалар сөздігінің орташа көлемі
(деректер М.М.Алексеевой, В.И.Яшина бойынша)²

Жасы	1 жыл	1,5 жыл	2 жыл	3 жыл	4 жыл	5 жыл	6–7 жыл
Қолданылатын сөздердің орташа саны	10– 12	30– 40	300– 400	1200– 1500	1900	2500	3,5–4 мың.

Кесте 36

Балалар сөздігінің құрамы

Сөз таптары	Балалар сөздігінде сөз саны % 3–4 жаста		Бірінші сынып оқушысы сөздігінде сөз саны % – арасынан (деректер Ж.Дьяконова бойынша)
	Е.А.Аркина	В.В.Гербов	
<i>Зат есім</i>	50,2	25,3	36,4
<i>Етістік</i>	27,4	26,4	27,8
<i>Сын есім</i>	3,9	3,2	2,5
<i>Үстеу</i>	5,8	10,7	9,5
<i>Есімдік</i>	9	19	14,8
<i>Сан есім</i>	1,9	0,9	0,5
<i>Сұраулы сөйлемдер</i>	0,5	2,9	9,5
<i>Шылау сөздер</i>	0,8–1,2	6–5,6	9

**Балалар сөздігінің ерекшеліктері
және сөздік жұмысының міндеттері**

Балалар сөздігінің ерекшеліктері	Сөздік жұмысының міндеттері
1. Сөздіктің жеткіліксіз көлемі	1. Балалардың сөздігін байыту (сөздердің әр түрлі бөліктерінен сандық жинақталуын қамтамасыз ету), мазмұнды қарым-қатынас үшін қажетті)
2. Мектепке дейінгі балалардың сөздігі сөздің барлық бөліктерін қамтиды, бірақ онда басым: зат есімдер мен етістіктер	
3. Сөздің мәнін, мағыналық мазмұнын біртіндеп меңгеру	2. Сөздің семантикалық жағын игеруге ықпал ету (сөздің мағынасын олардың іс-әрекет фрагменттерімен нақты ара қатынасы негізінде меңгеру; жалпылап қорытуды игеру сөз мәндерін меңгеру).
4. Сөз айтудағы фонетикалық және грамматикалық қателердің болуы	3. Сөздікті белсендіру (сөздерді қарым-қатынас тәжірибесіне енгізу, оларды нақты жағдайда қолдана білуді қалыптастыру)
5. Белсенді сөздікте пассивті сөздіктің басым болуы	
6. Балалар сөздігінде математикалық емес лексиканың болуы	4. Балалардың сөздерінен сөзсіз сөздерді жою

Сөздік жұмысының тәсілдері

Сөздікті байыту тәсілдері	Сөздікті белсендіру тәсілдері	Сөздердің мәнін анықтау тәсілдері
Көрсету және атау; Әр түрлі грамматикалық формада педагогтың сөзді бірнеше рет қайталауы; Көркем сөзді пайдалану; Тапсырмалар ("Әкелді", "Скажи», "Жаса»)	Сөзді пайдалану жаттығулар; Қажетті сөзді кеңес; Сұрақтар; Сөздің хорды қайталау; Тапсырмалар ("Айт", "Қайталау»); Ойындар	Сөздерді түсіндіру; Сөздердің этимологиясын түсіндіру; Сөз құрастыру жаттығулары; Жіктеуге арналған жаттығулар

Сөздік жұмысының әдістері
(М.М.Алексеева және В.И.Яшина бойынша)¹

Танысу тәсілі	Балалар сөздігіне жаңа сөздерді енгізу	Сөздікті бекіту және белсендіру
Қоршаған ортамен тікелей танысу және сөздікті байыту	Заттарды қарау және тексеру (барлық топтарда)	Ойыншықтарды қарау (барлық топтарда)
	Жануарларды, өсімдіктерді, ересектердің қызметін бақылау (барлық топтарда)	Суреттерді қарастыру (барлық топтарда)
	Балабақша үй-жайларын қарау, мақсатты серуен (орта топтан)	Пәндермен және суреттермен дидактикалық ойындар (барлық топтарда)
Қоршаған ортамен жаннама танысу және сөздік қорын байыту	Бейтаным (таным емес) мазмұнның суреттерін көрсету (үлкен топтар)	Сөздік ойындар (орта топтан)
		Лексикалық (сөздік) жаттығулар (барлық топтарда, «әсіресе үлкендерде)

	Әдебиеттерді оқу және айту	Жұмбақтарды жасыру және шешу (барлық топтарда)
	шығармаларын (барлық топтарда)	
	Диа -, кино - және бейнефильмдер көрсету, телебағдарламаларды көру	Балалардың әңгіме құруы (орта және ересек топтар)

Жүйе сөздік В. И. Логинова бойынша

Сөздік жұмысының бағыттары	Сөздік жұмысының әдістері
1. Пәндермен алғашқы танысу	1. Затты (табиғат объектісін) көрсету. 2. Сюжеттік ойындар-сабақтар. 3. Дидактикалық ойындар

2. Пәндердің ерекшеліктерімен танысу	1. Заттарды қарау. 2. Екі қарама-қарсы қасиеттерді таңдау және салыстыру. 3. Екі материалдың қасиеттері мен сапасын салыстыру. 4. Бір материалдың қасиеттері мен сапасын сипаттау
3. Қарапайым ұғымдарды қалыптастыру)	1. Түрлік қорытындыларды енгізу. 2. Рулық жалпылауды енгізу. 3. Жіктеуге арналған жаттығулар
4. Сөздікті бекіту және белсендіру	1. Жұмбақ жасыру. 2. Жұмбақтар жасау. 3. Заттардың, құбылыстардың сипаттамасы

Кесте 41

Қарапайым ұғымдардың мысалдары

Зат атаулары	Жалпы атауы	Сыртқы белгісіне қарай топтастыру
Қуыршақ, аю, доп, машина	Ойыншықтар	Жұмсақ ойыншықтар созылмалы ойыншықтар Ағаш ойыншықтар
Көйлек, жемпір, юбка, шарф, халат	Киімдер	Балалар – үлкендер Ерлер – әйелдер Қысқы – жазғы
Шыны, табақ, әйнекті ыдыстар, құмыра, тақтайша	Ыдыстар	Ас үй, шай; металл, шыны, пластмасса; бір реттік; ойыншық
Ет, айран, сүт, балық, ірімшік, шұжық	Азық-түліктер	Адамдарға-жануарларға; ет өнімдері, сүт өнімдері, балық өнімдері
Велосипед, мотоцикл, пароход, қайық, ұшақ, тік ұшақ, жүк көлігі, жеңіл автокөлік	Транспорт	Жүк көлігі, су көлігі, жер асты көлігі, әуе көлігі.

Кесте 42

Сөздік жұмысының әртүрлі әдістерін тағайындау

Әдістері (сабақ түрлері)	Сөздік жұмысының міндеттері
Затты көрсету	Балалар сөздігіне заттардың атауларын және кейбір заттар мен олармен іс-әрекеттердің атауларын енгізу
Дидактикалық ойындар	

Заттарды қарау	Балалар сөздігіне қоршаған әлем объектілері мен заттары бөліктерінің, бөлшектерінің атауларын енгізу
Заттардың қасиеттері мен қасиеттерімен танысу	Балалар сөздігіне материалдардың қасиеттері мен сапасының атауларын, зерттеу әрекеттерінің атауларын енгізу
Заттарды салыстыру	Пәндер мен олардың ерекшеліктері туралы білімді тереңдету. Бұрын меңгерген сөздерді бекіту
Түр ұғымдарын қалыптастыру	Заттардың түрлік белгілерін анықтауға, олардың негізінде заттар түрлерінің атауын (түрлік жалпылауды) анықтауға және оларды атауға үйрету
Балалардың жұмбақтарды шешуі	Сөздікті бекіту және белсендіру
Балалардың жұмбақтар құруы	

Сөздік жұмысының әдістерін жүзеге асыру алгоритмдері

Кесте 43

Заттарды көрсету (1-ші жылдың соңы мен 2-ші жылдың басындағы балалармен)

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі тағайындалуы	Әдістемелік тәсілдер
1. Пәнге және оның атауына қызығушылық туғызу	Заттың күтпеген пайда болуы және жоғалуы. Зат (ойыншық) арқасынан, қаптан, столдан және т. б. алып тасталынады. Заттың пайда болуы оның бірнеше рет атауымен (көрсету және атау)
2. Заттың әр түрлі әсер етуі, оның әр түрлі белгілерін сезімдік қабылдау	Заттың әр түрлі әрекеттерін көрсету, баланы затпен әрекетке шақыру. Неғұрлым көп әрекет, соғұрлым жақсы. Бұл ретте заттар мен әрекеттер бірнеше рет аталады
3. Балалардың назарын сөзге (заттың атауына) аудару. Сөзді зат арқылы байланыстыру	Пәнді жасыру. Затты арқаға, үстел астына тығып, майлықпен жауып, заттың қайда екенін (қайда ...?). Белсенді іздеуді ұстай отырып, тәрбиеші қайтадан пәнді көрсетеді және атайды (міне ...). Жасыру бірнеше рет қайталанады
4. Белсенді еліктеу	Сұрақ қойылады: "бұл не?", сөзді қайталау ұсынылады

Затты тексеру

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Пәннің атауын нақтылау	Сұрақ: "Бұл не?"
2. Пәннің тағайындалуымен және оның бөліктерімен таныстыру	Пәнді дәйекті, қадамдық қарау, балалардың мүмкін болатын іс-әрекеттерді орындауы (ашу, жабу, кию, шешу, қарау және т.б.). Тәрбиеші заттардың бір бөлігін және заттарды тексеру бойынша іс-қимылдарды атайды және атауға итермелейді. Тексеру барысында балалардың қозғалу, танымдық және сөйлеу қызметі үйлеседі

Заттардың қасиеттері мен қасиеттерімен танысу

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Балалардың назарын заттың сапасына аудару	Балалар қызықты, олар үшін маңызды іс-әрекетке (ойын, жұмбақтар, көріністерді қарау) тартылады, оның барысында екі қарама-қарсы сапамен салыстырылады
2. Балаларды тексеру іс-әрекеттеріне, қажетті сапаны ажыратуға үйрету	Зерттеу әрекеттерін көрсету, педагогтың нақты нұсқаулары (салыңыз, басып шығарыңыз, қараңызшы және т.б.). Балаларды нұсқаулар мен сұрақтардың көмегімен қасиеттер мен сапаларды атауға итермелейді (кірпішке тағыңыз. Ол жұмсақ немесе қатты? Ал губка?) Зерттеу әрекетінің атауы да бекітіледі: "губканың жұмсақ екенін қалай білдіңіз?"
3. Балаларды қасиеттер мен қасиеттерді бөлуге үйрету	Балаларға қоршаған ортада қандай да бір сападағы заттарды табу тапсырылады. "Қатты немесе жұмсақ сезіну үшін бастаңыз" сияқты ойындар қолданылуы мүмкін. Бұл ретте балалар сөздігінде қасиеттерінің, қасиеттерінің және зерттеу әрекеттерінің атаулары бекітіледі

Заттарды салыстыру

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Заттардың мақсатын салыстыру	Сұрақ: "бір пән кімге қажет?" Ал басқа? Ол не үшін қажет?»
2. Заттардың ерекше белгілерін бөліп, оларды белгілеу үшін сөздерді дәл таңдауға үйрету	Сұрақтар мен нұсқаулардың көмегімен тәрбиеші балаларды алдымен жалпы белгілері бойынша (түсі, пішіні, көлемі, ірі бөлшектері) ерекшелік заттарынан табуға, содан кейін неғұрлым ұсақ бөлшектер мен Бөліктері
3. Олардың нақты атауларын таңдай отырып, ұқсас белгілерді ерекшелеуге үйрету	Тәрбиеші сұрақтармен және нұсқаулармен балаларды заттардан ұқсас белгілерді (ірі бөлшектер мен кіші бөлшектерге дейін табуға итермелейді.)
4. Салыстыру нәтижелерін жалпылау	Жалпылама сұрақтар: "заттар немен ерекшеленеді және немен ұқсас?"

Түр ұғымдарын қалыптастыру

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Балаларды ұқсас түрлерден белгілі бір түрдегі заттарды табуға үйрету	Тапсырманы(тапсырманы) қабылдау арқылы іздеу жағдайын жасау: "әкел!", "Көрсет, онда ...?»
2. Түрлік белгіні ажыратуға үйрету	Сұрақ: "неге сіз бұл ... деп ойлайсыз?", "Бұл не екенін қалай білдіңіз?". Түр белгісін бөлуге көмектесетін жағдайларды жасау.
3. Балаларды осы түрдің басқа заттарында түрлік белгіні бөлуге үйрету, оның маңыздылығын атап көрсету	Балаларға қоршаған ортада осы түрдегі басқа да заттарды табу тапсырылады. Бұл ретте педагог заттардың бір түрі түрлік жалпылық белгісі бар, түрлік жалпылауға, айырмашылықтарға тән емес.

Сыртқы белгісіне қарай топтастыру

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. 3-4 пәнде ықтимал белгілердің барлық жиынтығын таңдау	Балаларға әр пән туралы айтып беру ұсынылады. Бұл ретте сұрақтар, нұсқаулар пайдаланылады. Сыртқы белгісіне қарай топтастыру маңызды.
2. Балаларға сыртқы белгісіне қарай маңызды белгілерді елеусіз белгілерден ажыратуға көмектесу. Балаларды сыртқы белгісіне қарай бөлуге үйрету. Сыртқы ұғымды білдіретін сөзді енгізу	Тәрбиешінің заттардың ерекшеленетін белгілерін (сұрақтар, нұсқаулар, пайымдаулар) бөліп көрсетуге, содан кейін барлық пәндерге ортақ белгілерді бөлуге итермелейтін өтініштері. Жалпы белгілер негізінде тәрбиеші заттардың сыртқы белгісіне қарай анықтамасын қалыптастырады.
3. Балаларды заттық ұғымға жатқызуда жаттығу, бұл ретте заттық белгімен ажырата алу	Балаларға осы заттық ұғымға жататындарды (олардың бейнелерін) іріктеп алу және бір орынға, ал осы ұғымға жатпайтын заттарды екінші орынға орналастыру тапсырылады.

Жұмбақ жасыру

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мақсаты	Әдістемелік тәсілдер
1. Жұмбақтарда айтылатын заттардың белгілерін түсіну	Әр пәнді кезекпен қарау, балалардың назарын осы заттар туралы жұмбақтарда аталатын белгілерді ажыратуға бағыттайды. Бұл ретте тәрбиеші жұмбақтардың (анықтамалар, эпитеттер, салыстырулар, метафорлар және т. б.) сөйлеу құралдарын қолданады.
2. Балаларды жұмбақтардан жаңа және таныс сөздерді қолдана отырып, жұмбақтарды шешуге және болжам жасауға үйрету	Қаралған заттар балалардың алдында қалады. Мұғалім жұмбақтар жасайды, балалар ойлайды. Педагог балаларды болжауға итермелейді сұрақ: "Неге сен не деп ойлайсың ...?" Қиындау: 1. Қаралған заттар алынып тасталады, балалар жұмбақтар шешіп, жадқа болжам жасайды. 2. Ары қарай заттарды қарау жүргізілмейді. Бірден: жұмбақ-болжау-дәлелдеу.

Балалардың жұмбақтар жасыруы

Алгоритмнің бөліктері және олардың негізгі мәні	Әдістемелік тәсілдер
1. Заттардың белгілерін ажырату	Жұмбақтарда жасыратын заттардың (олардың бейнелерінің) әрқайсысын қарау. Бұл ретте балаларды белгілерді (эпитеттер, салыстырулар, метафорлар және т. б.) сипаттау үшін бейнелі сөздерді таңдауға түрткі болу керек.)
2. Балаларды заттарды сипаттай отырып, жұмбақтар жасыруға үйрету	Қаралған заттар балалардың алдында қалады. Жұмбақтарды құрастыру үлгісі беріледі, балалар оны тауып, болжайды. Содан кейін балалар өздері жұмбақтар құрастырып, оларды ойлайды. 1. <i>Қиындату:</i> 2. Қаралған заттар алынып тасталады, балалар көреді, жұмбақтар шешеді және жадқа сақтайды. 3. Ары қарай заттарды қарау жүргізілмейді. Бірден жұмбақ-болжау-дәлелдеу.

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ п/п	Сұрақ немесе тапсырма	Жауап
1.	Жоғарыда айтылғандар: 1) сөздікті белсендіру; 2) сипаттама біліктерін дамыту; 3) балалардың сөйлеуінен лексиканы жою; 4) сөздікті байыту; 5) сөздердің мәндерін бекіту және нақтылау	
2.	Жоғарыда айтылғандар: 1) ұғымның көлемін негізсіз кеңейту немесе тарылту; 2) көрнекі-бейнелі ойлаудың басым болуы; 3) әдеби емес лексиканы пайдалану; 4) сөздіктің шағын көлемі; 5) сөздің мағыналық жағын біртіндеп меңгеру	
3.	Балалар сөздігін байыту тәсілдері: 1) этимологиисловтың түсініктемесі; 2) объектінің атауын көрсету; 3) тапсырма (дай,принеси);	

	4) салыстыру; 5) сөздің айтылу үлгісі	
4.	Сөздіктің мағыналық жағын анықтау тәсілдері: 1) көрсету және атау; 2) этимологияны түсіндіру; 3) синонимдерді таңдау; 4) айтылу үлгісі; 5) сөздердің мағынасын түсіндіру	
5.	Сөздікті қалыптастыру әдістері: 1) артикуляциялық жаттығулар; 2) Бақылау; 3) заттарды көрсету; 4) заттарды қарау; 5) суретті қарау	
6.	Балалар сөздігін белсендіру тәсілдеріне жатпайды: 1) тапсырма (айту, қайталау); 2) тәрбиешінің сөзін бірнеше рет қайталау; 3) заттарды салыстыру; 4) сөзді түсіндіру; 5) дидактикалық ойындар	
7.	Сөздік жұмысының мұндай әдісі келесі қадамдардан тұрады: заттың кенеттен пайда болуы, онымен әрекет ету, затты жасыру, баланың сөзін қайталау.	
8.	Әдіс _____ балалар сөздігін қоршаған әлем объектілерінің бөліктері мен бөлшектерінің атауларымен байытуға және белсендіруге арналған.	
9.	Пәндермен алғашқы танысу әдістері балалардың сөздік қорын байытады: названиями предметов и действий с ними; 1) заттар бөліктерінің атаулары; 2) заттық белгілердің қорытындыларымен; 3) материалдардың атаулары; 4) қасиеттерінің атаулары	
10.	Заттардың ерекшеліктерімен танысу әдістеріне жатады: 1) заттарды қарау; 2) заттарды салыстыру; 3) заттарды жинақтау; 4) заттардың қасиеттері мен сапаларымен танысу; 5) заттардың сипаттамасы	
11.	Балалар сөздігі көбінесе әдістер арқылы сын есімдермен байытылады: 1) заттарды көрсету; 2) заттардың қасиеттері мен қасиеттерімен танысу;	

	3) заттарды қарау; 4) дидактикалық қуыршақпен сабақ; 5) түрлік қорытындыларды енгізу бойынша сабақтар	
12.	Заттарды салыстыру ретін орнатыңыз: 1) ұқсас белгілерді табу; 2) бөлшектердегі айырмашылықтарды бөлу; 3) заттарды тағайындауда айырмашылықтарды анықтау	
13.	Сөз заттардың атауы, олардың қасиеттері үшін қолданылады, __ құбылыстардың және т. б. ие семантикалық, және грамматикалық белгілер.	
14.	Балаларда түрлік қорытуды қалыптастыру ретін анықтаңыз: 1) түр белгісін бөлу; 2) іздеу жағдайын жасау(таңдау); 3) түр белгісін бекіту	
15.	... — бұл балалардың сөздігі байытылатын сөздердің тізімі.	
16.	Тапсырмалармен сөздік жұмыс МДҰ-да: 1) диалогты дамыту; 2) сөздікті байыту; 3) сөздікті белсендіру; 4) сөзжасауға оқыту; 5) сөздердің мәндерін анықтау	
17.	Сөздік жұмысының процесі мақсатты болу үшін әр тақырып бойынша сөздік жасау ұсынылады -...	
18.	... сөздік — бұл түсінілетін, бірақ сирек кездесетін сөздердің лексикалық қоры.	
19.	... сөздік — бұл түсінілетін және қолданылатын сөздердің лексикалық қоры.	

БАЛАЛАРДЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Кесте 51

Балалардың сөйлеудің грамматикалық құрылысын меңгеру кезеңдері (А.Н.Гвоздева бойынша)

Кезеңдер	Кезең сатылары	Балалар жетістіктерінің сипаттамасы
I кезең 1 жастан 1 жас 10 айға дейін.	1 жас 3 ай – 1 жас 8 ай	Сөзде сөйлем-сөздерді қолдану
	1 жас 8 ай – 1 жас 10 ай	Бір-бірімен келісілмеген екі және одан да көп сөз тіркестерінің пайда болуы (аморфты сөйлемдер)
II кезең – 1 жас 10 айдан 3 жасқа дейін (тілдің синтаксистік жүйесін меңгеру кезеңі)	1 жас 10 ай – 2 жас 1 ай	Сөз-түбірмен (өзгермеген сөздермен) көршілес сөйлемдегі сөздерді ұштастырудың алғашқы әрекеттерінің пайда болуы)
	2 жас 1 ай – 2 жас 3 ай	Барлық сөздер өзгереді, бірақ шылаулар пайдаланылмайды
	2 жас 3 ай – 3 жас.	Сөйлем мен қызметтік сөздердің барлық түрлерін меңгеру
III кезең – 3 жастан 7 жасқа дейін	Тілдің морфологиялық жүйесін меңгеру кезеңі, оның ішінде 3 жастан 5 жасқа дейін – балалардың <i>белсенді сөз шығару</i> кезеңі	
7 жастан кейін	Балалардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрылымын жетілдіру	

Сурет 15. Балалардың грамматикалық форманы меңгеру кезеңдері

Балалардың грамматикалық формаларды меңгеру ерекшеліктерін есепке алу, оларды қалыптастыру үшін жағдай жасау
(А.Н.Гвоздева бойынша)

Ерекшеліктері	Қалыптастыру шарттары
Айналадағы ересектермен қарым-қатынас барысында ""Өзіндік"" грамматикалық формаларды меңгеруі	Ересектердің грамматикалық дұрыс сөйлеуі
Грамматиканы практикалық меңгеру және грамматикалық дағдылардың шартты рефлексорлық сипаты	Балалардың сөз сөйлеуіне үнемі көңіл бөлу және олардың сөздеріндегі қателерді дер кезінде түзету Дұрыс грамматикалық формаларды пайдаланудың жүйелі практикасы-мақсатты оқытуды ұйымдастыру
Сөйлеудің грамматикалық құрылымын біртіндеп меңгеру	Тілдің грамматикалық құрылымын меңгерудің жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу

Мектепке дейінгі жастағы балалардың грамматикалық құрылысын қалыптастыру мақсаты мен міндеттері

Мақсаты	Міндеттері
Грамматикалық дұрыс сөйлеуді қалыптастыру	1. Балалардың сөз сөйлеу синтаксистік жағын игеруіне көмектесу: сөйлемдердің әртүрлі түрлерін жасауды үйрету 2. Балаларға ана тілінің морфологиялық жүйесін іс жүзінде меңгеруге көмектесу: сандар, тұлғалар, уақыт және т. б. бойынша сөздерді өзгерту. 3. Сөзжасам тәсілдерін қалыптастыру

Мектепке дейінгі жастағы балалардың грамматикалық жағын қалыптастыру технологиясының мазмұны¹

Бөлім	Мазмұны
Сөйлеудің синтаксистік жағы	Балаларды пайдалануға үйрету: – қарапайым таратылмаған ұсыныстар; – қарапайым ұсыныстар; – біртекті мүшелері бар ұсыныстар; – күрделі сөйлемдермен (одақтық емес, күрделі бағынышты);

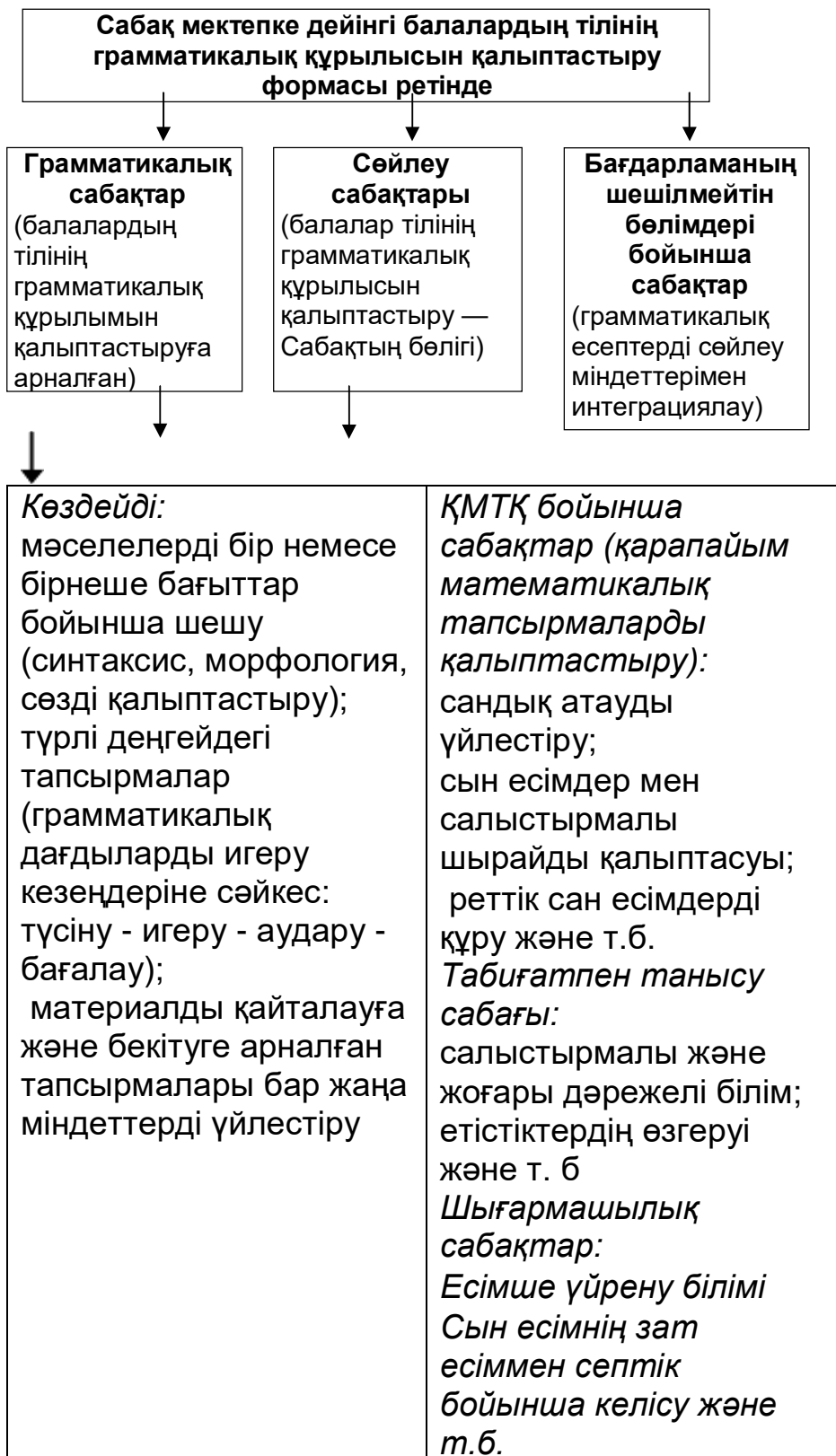
	– тікелей және жанама сөйлеу ұсыныстары
Сөздің морфологиялық жағы	Балаларды өзгертуге үйрету: – істер, сандар бойынша зат есімдер, оларды әр түрлі сылтаулармен қолдану; – сандар мен оқиғалар бойынша сын есімдер (зат есімдермен және есімдермен келісу); – етістіктер-уақыт, сандар, тұлғалар және т. б. (зат есімдермен және есімдермен келісу); – сандарды зат есімімен келісу

Сөзжасам	Балаларды сөзжасамның әртүрлі әдістерімен таныстыру: – жұрнақ префиксалдық; – жұрнақ-префиксалды; – словослагательным; – нөлдік аяқталған және т. б.
-----------------	--

**Мектепке дейінгі жастағы балалардың
грамматикалық құрылысын қалыптастыру кезінде
педагогикалық ықпал ету бағыттары**

Балалардың грамматикалық қателерін түзету	Қателердің алдын алу (қиын грамматикалық формаларды қалыптастыру)
<ul style="list-style-type: none"> • Дұрыс формадағы үлгіні көрсету (балалардың қателіктерін қайталамау керек!) • Ескерту (Сен дұрыс айтпайсың) • Ескерту (қалай дұрыс айту керек?) 	<p>әдеби шығармаларды оқу</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мазмұндаулар • Жаттау, қысқаөлеңдер қиын грамматикамен(ұрандарын) • Этимологиялық талдау этимологиялық әңгімелер

Сурет 16. Направления, методические приемы и методы формирования у детей грамматического строя речи

Сурет. 17. Сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру міндеттері шешілетін сабақтар

Мектепке дейінгі жастағы балалардың тілінің грамматикалық құрылысын қалыптастыру әдістері мен тәсілдері

Жұмыстың бөлімі	Әдіс-тәсілдері
Синтаксистік біліктерді қалыптастыру	<ul style="list-style-type: none"> • дидактикалық ойындар және жаттығулар; • жазбаша сөйлеу жағдайлары (қайталау, сынақ хат, "бұлыңғыр хат»); • балалардың монолог құрастыруы); • драмалық ойындар
Морфологиялық біліктерді қалыптастыру	<ul style="list-style-type: none"> • дидактикалық ойындар мен жаттығулар; • қысқа өлеңдерді қиын грамматикалық формалармен үйрету; • әдеби шығармаларды қайта жазу
Сөзжасам тәсілдерін қалыптастыру	<ul style="list-style-type: none"> • сөздердің этимологиясын түсіндіру; • әдеби шығармалар негізінде сөзжасау тәсілдерін көрсету; • неге осылай аталады?»; • сөзжасаудағы жаттығулар (ұқсастығы бойынша, сөзжасау тәсілдерін жүйелеу, шығармашылық тапсырмалар); • жұмыста мағыналас сөздерді табу; • ұқсас сөздерді құрудағы жаттығулар; • "күрделі" сөздерді модельдеу

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ п/п	Сұрақ және тапсырмалар	Жауап
1.	<p>Балалардың сөйлеуінде синтаксистік формалардың пайда болу реті</p> <p>а) аморфты ұсыныстар;</p> <p>б) қарапайым және күрделі сөйлемдерді қолдану;</p> <p>в) сөйлемде қызметтік сөздердің пайда болуы;</p> <p>г) сөйлем-сөздер;</p> <p>д) бір-біріне бағынышты сөздер мен түбірлер сөйлемдерінде бірге өмір сүру;</p> <p>е) барлық сөздер біріктіріледі, бірақ одақтар да пайдаланылмайды</p>	

2.	<p>Грамматикалық біліктердің қалыптасу реті:</p> <p>а) грамматикалық форманың дұрыстығын бағалау;</p> <p>в) грамматикалық форманы нормативтік қолдануды меңгеру;</p> <p>г) грамматикалық форманы түсіну;</p> <p>д) меңгерілген форманы жаңа тілдік жағдайларға көшіру (дұрыс қателіктердің болуы)</p>	
3.	<p>Тілдің морфологиялық жүйесінде балалардың меңгеруіне жатпайды:</p> <p>1) сын есімдердің жалпы тұжырымдары;</p> <p>2) зат есімінің түрлері;</p> <p>3) сөйлемдердің әртүрлі түрлері;</p> <p>4) етістіктердегі өзгерістер;</p> <p>5) зат есімнің сан есіммен үйлесуі</p>	
4.	<p>Сөзді қалыптастыру саласында мектеп жасына дейінгі бала мынадай дағдыларды меңгереді:</p> <p>1) алынған сөздердің мәнін түсіну;</p> <p>2) аяқтау жүйесін пайдалануға;</p> <p>3) тиісті сөздерді таңдау;</p> <p>4) жануарлардың төлін шақырады;</p> <p>5) жұрнақтарды дұрыс қолданыңыз</p>	
5.	<p>Міндеттер мен оларды шешу тәсілдері арасында сәйкестікті орнатыңыз:</p> <p>1. Синтаксистік біліктерді қалыптастыру</p> <p>А. сөзжасамдық жаттығулар;</p> <p>2. Оқыту тәсілдеріне үйрету.</p> <p>Б. жазбаша сөйлеу жағдайлары;</p> <p>В. этимологиялық талдау;</p> <p>3. Сөйлеу тілінің морфологиялық дұрыстығын дамыту</p> <p>Г. сөйлеу тілін үйрету;</p> <p>Д. сөз тіркестеріндегі сөздерді келісуге арналған жаттығулар.</p>	
6.	<p>Міндеттер мен оларды шешу тәсілдері арасында сәйкестікті орнатыңыз</p> <p>1. Туынды сөздердің мағынасын түсінуге үйрету.</p> <p>А) сөйлеу тілін үйрету;</p> <p>б) этимологиялық талдау;</p> <p>2. Ұсыныстарды таратуға үйрету.</p> <p>в) "сөйлемді аяқтау" жаттығуы;</p> <p>3. Сөйлеудің дұрыстығын бағалауға үйрету</p> <p>г) жаттығу "қатені кім байқайды?»;</p> <p>д) жаттығу "неге осылай аталады?»;»</p>	

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЫБЫС МӘДЕНИЕТІН ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Мектепке дейінгі балалардың сөйлеу мәдениетіне ана тілі дыбыстарының нормативтік айтылуы түсіндіріледі және орфоэпиялық нормаларға сәйкес келетін сөздердің дұрыс анық айтылуы, сондай-ақ сөйлеу мәнерлілігі құралдарын пайдаланудың байлығы мен орындылығы жатады.

Кесте 56

Тақырыптың негізгі ұғымдары

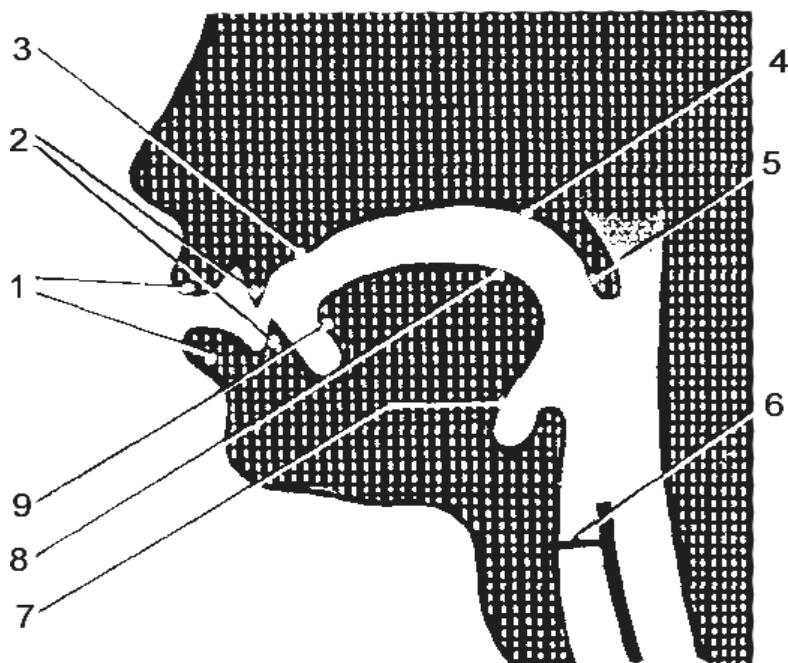
Ұғым	Анықтамасы
<i>Фонема</i>	Сөздердің дыбыс қабықтарын ажыратуға арналған тілдің ең кіші функционалдық бірлігі
<i>Просодема</i>	Тілдің дыбыстық сызықша бірліктері, тілдің интонациялық мәнерлілігінің жекелеген элементтері (дауыс күші, биіктігі, қарқыны, ырғағы, әуені, интонация)
<i>Дауыс күші</i>	Сөйлеу дыбысы
<i>Дауыс биіктігі</i>	Сөйлеудің жоғары немесе төмен дыбысы («жуан» немесе «нәзік» дауыс)
<i>Сөйлеу қарқыны</i>	Ауызша сөйлеу ағынының жылдамдығы
<i>Интонация</i>	Негізгі тонның, қарқындылықтың, дауыстың эмоциялық түсінің өзгеруі
<i>Сөйлеу ырғағы</i>	Екпінді және екпінсіз буындардың ауысуы
<i>Дикция</i>	Жалпы сөздер мен сөз тіркестерінің анық, түсінікті айтылуы

Кесте 57

Дауысты дыбыстардың түрлері

Қызметіне қарай

ерін	иек(жақ)			тіл	
<i>еріндік</i>	<i>езулік</i>	<i>ашық</i>	<i>қысаң</i>	<i>жуан</i>	<i>жіңішке</i>
о, ө, ұ, ү, у	а, ә, е, э, ы, і, и	а, ә, е, о, ө	ы, і, и, у, ұ	а, о, ұ, ы, у	ә, е, і, и, ө, ү

Сурет. 18. Артикуляция органдарының профилі:

1 — ерін, 2 — кескіштер, 3 — альвеолалар, 4 – қатты таңдай, 5 — жұмсақ таңдай, 6 — дауыстық қатпарлар, 7 — тілдің түбірі , 8 — тілдің арқасы, 9 — тілдің ұшы

Кесте 58

Дауыссыз дыбыстардың классификациясы

Дауыссыз дыбыстардың түрлері		
Қатаң	Үнді	Ұяң
п, к, қ, т, с, ф, х, ц, ч, ш, щ, һ	б, в, г, ғ, д, ж, з	м, л, н, ң, л, р, й, (у)

Кесте 59

Балалардың дыбыстық сөйлеу мәдениетін тәрбиелеу	
<i>Дыбысты қабылдауды дамыту</i>	<i>Сөйлеу дағдыларын қалыптастыру</i>
Есту зейіні мен есту жадының дамуы	Нақты дикцияны, сөзді дұрыс айтуды тәрбиелеу
Фонематикалық қабылдаудың және сөйлеуді есту қабілетінің дамуы	Таза дыбыс шығаруды дамыту
Биіктік, күш, сөйлеу тембрін ажырату қабілетінің дамуы	Сөйлеу-дің интонациялық мәнерлілігін тәрбиелеу

Мектепке дейінгі балалардың сөйлеу мәдениетінің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу бойынша жұмыс бағыттары

Кесте 60

**Балалардың сөйлеу және сөйлемей дем алуының ұзақтығы
(А.И.Максако)**

	3-жас	4-жас	5-жас	6-жас	7-жас
Сөйлемей дем алу (қаршыққа үрле)	1,3 сек.	1,8	3,2	4,5	5,6
Дыбыстың айтылуы [а]	1,5	3,7	3,9	5,2	7,8
Дыбыстың айтылуы [у]	1,7	4,5	5,1	6,0	10,0
Дыбыстың айтылуы [и]	1,6	3,7	5,5	6,2	10,1

Кесте 61

Балалардың сөйлеу тілінің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеудің әдістері мен тәсілдері

Жұмыс бағыты	Құралдар, әдістер мен тәсілдер
Есту қабілетін қалыптастыру	– дыбысты ойыншықтар (сылдырмақ және т. б.); – дыбыс көзін табу (анықтау)
Есту жадының дамуы және ырғақты, дыбыстар күшін, олардың тақырыптарын ажырату	– ойын: «күн мен жаңбыр», «не естіледі?», «не істеу керек?», «Кім көп естиді?», «Ойлан тап», «кім шақырды?»
Сөйлеу үнін қабылдауды дамыту	– «Масканы табыңыз»
Сөздердің дыбыстық қабықтарын ажырату	– «Суретті көрсет» (мишка-тышқан; пиязлюк және т. б.) – «Саңырау телефон»; – «Эхо»
Берілген дыбыспен сөзді таңдау	– «Сөзді тап»; – «Кім көп атайды деген сөздерден дыбыспен [...]»
Сөздегі дыбыс орнын анықтау	– «Дыбыс қайда?»; – «Сөз тізбегі (дыбыстық домино)»
Фонематикалық қабылдауды дамыту	– сөздерді дыбыстық талдау
Сөйлеу кезінде тыныс алуын дамыту	– үрмелі аспаптар; – мақта шариктерін үрлеу; – «Аралар ұшады»; – сабын көпіршіктерін үрлеу;

	– жүзу ойыншықтары мен т. б. ойындар.
Сөзді таза айту және дикциямен жұмыс	– «Эхо», «Менің артымнан қайтала»; – жаңылтпаштар; – өлеңдерді үйрету және әдеби шығармаларды қайта жазу
Интонациялық мәнерлілікті тәрбиелеу	– тіл өлеңдері (қатты-тыныш; қалың және жұқа дауыспен; қуанышты-қайғылы; әр түрлі ырғақпен, ұзын және қысқа); – «Сұрақ-жауап»; – әртүрлі жалған екпінмен фразаны айту; – үйрету және қайта өрмелеу; – ойын-сахналау және т. б.

Кесте 61

Дыбыспен жұмыс істеу реті (А.И.Максаков)

Тобы	Апта	Айлар								
		IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V
II-кіші	1	а	о	м, мь	т, ть	к, кь	й	с	з	ц
	2	у	э	п, пь	д, дь	г, гь	ф, фь	с, сь	з, зь	ц
	3	и	ы	б, бь	н, нь	х, хь	в, вь	с, сь	з, зь	ц
	4-ші аптада осы айда өткен дыбыстар бекітіледі									
Орта	1–4	с, сь	з, зь	ц	ш	ж	ч	щ	л, ль	р, рь
Ересек	1–4	с–з сь–зь	с–ц	ш–ж	ч–щ	с–ш	з–ж	ц–ч	сь–ш	л–р
Даярлық	1–4	с–ш	з–ж	с–з	ш–ж	с–сь	з–зь	л–ль	р–рь	л–р

Кесте 62

Әр жастағы балалармен дұрыс дыбыс айтуды тәрбиелеу бойынша жұмыс түрлері

Жасы	Балалармен жұмыс түрлері
1 жастан- 2 жасқа дейін	Қарапайым дыбысты айтудағы ойындар мен жаттығулар: р, ші, лар, атын-етін, дыр-дыр, мақ, ақ.
2 ден 3жас	Күрделі дыбысты еліктейтін сөздерді айтудағы ойындар мен жаттығулар: мө, дыр-дыр, тақ, сылдыр, қаңқ, және т. б.

3 тен 5 жас	<ol style="list-style-type: none"> 1. Артикуляциялық гимнастика. 2. Оқшауланған дыбыстың айтылуын анықтау. 3. Бұл дыбысты сөзбен қабылдау (таңдау). 4. Буындар мен сөздерде дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыру. 5. Дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыру.
5 тен 7 жас	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оқшауланған оппозициялық дыбыстардың айтылу және қабылдауын саралау. Олардың айтылуын анықтау. 2. Буындар мен сөздердегі оппозициялық дыбыстарды саралап қабылдау және айту. 3. Фразалық сөздегі оппозициялық дыбыстарды саралап қабылдау және айту.

Кесте 63

Балалардың дыбысталу жұмысының жүйелілігі мен мазмұнының сызбасы

Кезең мақсаты	Түрлері мен жұмыс істеу әдістері
<i>Дайындық кезеңі</i>	
Есту зейінің, есту жадын, фонематикалық есту қабілетін дамыту	<p>Дыбыстарды тану. Биіктік, күш және сөйлеу тембрін ажырату. Дыбыс бойынша ұқсас сөздерді ажырату. Буындарды ажырату. Фонмен дифференциациясы. Сөздерді дыбыстық талдау.</p>
Артикуляция аппаратының дамуы	<p>Артикуляциялық гимнастика. Қолдың ұсақ моторикасын дамыту.</p>
<i>Сөйлеу шеберлігі мен дағдыларын қалыптастыру</i>	
Дыбыс қою	<p>Артикуляцияны түсіндіру және көрсету. Дыбыстың дұрыс тозуында балаларды жаттығу.</p>
Буындардағы дыбыстың айтылуын автоматтандыру	<p>Буындардың қайталануы (тура, кері, ашық, жабық, үнсіздікпен). Таза сөздерді қайталау және ойлап табу.</p>
Сөздегі дыбыстың айтылуын автоматтандыру	<p>Тәрбиеші үшін сөздерді қайталау. Сөздерді атау (заттардың, суреттердің, болжамдардың және т.б. атаулары). Балалардың сөз құрудағы жаттығулары</p>
Ұсыныстардағы дыбыстың айтылуын автоматтандыру	<p>Тәрбиеші үшін ұсыныстарды қайталау. Заттар, суреттер және т. б. бойынша ұсыныстар жасау. Өлеңдерді, жаңылтпаштарды, мақал-мәтелдерді, қысқа әңгімелерді жаттықтыру.</p>

Дыбысталу немесе дыбыстарды артикуляциялау бойынша жақындарды саралау	Оппозициялық дыбыстарды саралап қабылдау және айтудағы балалардың жаттығуы. Оппозициялық дыбыстарды буындарда, сөздер мен сөйлемдерде саралап балалардың жаттығуы
---	--

Кесте 64

4-5 жастағы балалармен дыбыстық сабақ құру алгоритмі

№ п/п	Жұмыс мақсаты	Мүмкін болатын әдістемелік тәсілдер
1.	Белгілі бір дыбысты айтуға сөйлеу аппаратын дайындау	– тиісті артикуляциялық жаттығулар
2.	Дыбыс артикуляциясымен таныстыру; Оқшауланған дыбыстың дұрыс айтылуын бекіту	– «Көңілді тіл туралы» әңгіме, оның әні; – дұрыс артикуляцияны көрсету және түсіндіру; – оқшауланған дыбысты айтудағы жаттығулар (қатты, тыныш, әр түрлі ырғақта және қарқында, әр түрлі интонациямен); – «зауыттық ойыншықтар» ойыны; – хор, және дыбыстың жеке қайталануы
3.	Дыбыстың дұрыс айтылуын буындарда бекіту	– буындардың шағылысқан қайталануы (ашық, жабық, үнсіздікпен); – әр түрлі дауыс күші бар, ырғақты ауыстыра отырып, буындарды қайталау; – таза сөздерді қайталау және шығару
4.	Дыбыстың дұрыс айтылуын сөздерде бекіту	– «Сиқырлы кубик» ойыны; – «суретті атаңыз»; – жұмбақтар; – дыбысты фонематикалық қабылдауды дамытуға арналған жаттығулар
5.	Дыбыстың дұрыс айтылуын фразалық сөйлеуде бекіту	жұмбақтарды, қысқа өлеңдерді, жаңылтпаштарды қайталау немесе үйрету

Кесте 65

Артикуляциялық аппаратта дыбыстардың айтылуына дайындық үшін жаттығулар таңдау (Т.И.Гризик, Л.Е.Тимощук¹)

		Жаттығулардың атауы	с	з	ц	ш	ж	щ	ч	р	л	к-г
Статик	1	Күлкі	+	+	+			+		+	+	+
	2	Түтікше				+	+	+	+	+	+	+
	3	Шар				+	+	+				

Динамикалық	4	Күрек	+	+	+			+	+				
	5	Ине										+	
	6	Мысық ренжіді			+								+
	7	Дауыл	+	+	+						+	+	
	8	Желкен											
	9	Кесе				+	+	+	+				
	10	Дуал	+	+									
	11	Үйрек тұмсығы				+	+						
	12	Перделер	+	+				+					
	13	Құлыншақ				+	+	+			+	+	
	14	Саңырауқұлақ				+	+				+		
	15	Сырлаушы				+	+	+	+	+	+		
	16	Тоқылдақ				+	+	+	+	+	+		
	17	Үтік						+	+	+	+		
	18	Масаны қу									+		
	19	Тілдің ұшын тістеу									+	+	
	20	Өткеншек				+	+	+			+	+	
	21	Шарикті сырғанату				+	+					+	
	22	Сағаттар										+	
	23	Еттарқыш	+	+	+	+	+	+					
	24	Жасырынбақ	+	+	+								+
	25	Дәмді тосап				+	+	+	+				
	26	Қоян				+	+	+				+	
	27	Көңіл-күй	+	+	+	+	+	+			+	+	+

Өзін-өзі бақылауға арналған тесттер

№ п/п	Сұрақ немесе тапсырма	Жауап
1.	_____ — сөздердің дыбыс қабықшаларын және олардың формаларын ажырату үшін қызмет ететін тілдің ең кіші функционалдық бірлігі.	
2.	... — бұл интонацияның жеке элементтері.	
3.	... — екпінді және екпінсіз буындардың ауысуы.	
4.	... — ауызекі сөйлеу ағынының айтылу жылдамдығы	
5.	Балаларда дұрыс дыбысты айтуды қалыптастыру кезеңдері: а) дыбысты бекіту және автоматтандыру; б) дыбыстың қалыптасуы (дыбысты қою); в) дайындық кезеңі; г) аралас дыбыстардың дифференциациясы	

6.	Сөйлеуді қабылдаудың даму кезеңдері: а) фонематикалық есту қабілетін дамыту; б) интонацияны ажырату; в) есту қабілетін дамыту; г) фонематикалық қабылдауды дамыту	
7.	Міндеттер мен әдістердің арасындағы сәйкестікті анықтаңыз 1. Дұрыс дыбысты айтуды тәрбиелеу. а) зауыттық ойыншықтар; б) артикуляциялық жаттығулар; 2. Сөйлеу аппаратын дамыту; в) « Не (қайда) естіледі»; 3. Есту және сөйлеу есту қабілетін дамыту; г) «саңырау телефон»; д) тіл әні	
8.	Есту қабілетін қалыптастыруда қандай әдіс-тәсілдер қолданылады? а) дыбысты ойыншықтар; б) интонацияны ажырату; в) фонематикалық есту қабілетін дамыту; г) жұмбақтарды, қысқа өлеңдерді, жаңылтпаштарды қайталау немесе үйрету; д) аралас дыбыстардың дифференциациясы	

БАЛАЛАРДЫ САУАТ АШУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Кесте 66

Тақырыптың негізгі ұғымдары

Сауат ашу	Оқуға және жазуға үйрету. Демек, балаларды оқу мен жазуды меңгеруге дайындауда сауатты оқытуға дайындықтың мәні
Жазу	Дыбыстық сөйлеуді графикалық белгілер тіліне аудару немесе кодтау
Оқу	Ауызша сөйлеуге жазбаша сөйлеуді аудару немесе декодтау
Фонематикалық есту	Дыбысты естуді қабылдау қабілеті, фонеманың дыбысына жақын сөздердің дыбыстық қабықтарын ажырата білу
Фонематикалық қабылдау	Сөздің дыбыстық құрылымын талдауға бағытталған ақыл-ой әрекеті
Сөздерді дыбыстық талдау	Сөзді құрайтын дыбыстарды бөлу және олардың дәйектілігін белгілеу

Кесте 67

Балаларды сауат ашуға дайындаудың мақсаты мен міндеттері

Мақсаты	Міндеттер
Жалпы сөйлеу дайындығының мақсаты: балалардың ауызекі сөйлеу тілін дамыту.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балаларды сөйлеу сөздерін түсінуге және оларға адекватты әрекет етуге үйрету (байланыстырылған сөйлеуді дамыту: диалогтық және монологтық). 2. Балаларға байланысты сөздерді түсіну және жасау үшін қажетті сөздік қалыптастыру. 3. Сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру. 4. Тілдің ережелеріне сәйкес сөйлеудің дыбыстық қабатын дұрыс шығаруға үйрету (сөйлеудің дыбыстық мәдениетіне тәрбиелеу).
Арнайы дайындықтың мақсаты: балаларды тіл мен сөйлеуді қарапайым теориялық меңгеруге баулу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сөйлеу және оның құрылымы туралы жалпы, қарапайым түсініктерді қалыптастыру. 2. Сөйлеуді талдай білу, оның жеке құрылымдық элементтерін бөліп алу білігін қалыптастыру. 3. Балаларды сөйлеу қасиеттерімен таныстыру: дискреттілігі, сызықтық, реттілігі

Балалардың сауат ашуға арнайы дайындығының мазмұны

Көріністерді қалыптастыру	Іскерлікті қалыптастыру
Сөйлем	
1. Сөйлеу тілі сөйлемдерден құралады. 2. Әрбір сөйлем бірнәрсені хабарлайды. 3. Сөйлем сөздерден құралады. 4. Сөйлем екі немесе оданда көп сөздерден тұрады. 5. Сөйлемдегі сөздер белгілі бір тәртіппен орналасады.	1. Сөйлеу барысында сөйлемдерді ажырату. 2. Сөйлемді талдау: — жеке сөздерді анықтау; — оларды ретімен орналастыру. 3. 2-4 сөздерден сөйлемдер құрау.
Сөз	
1. Сөйлеу тілі сөздерден құралады. 2. Сөздер әртүрлі болады: заттар, әрекеттер, белгілер. 3. Сөздер естіледі.	1. Жеке сөзді атау. 2. Берілген сөз табы бойынша сөздерді таңдау. 3. Дыбысты сөздерді таңдау.
Буындар	
1. Сөздер буынға бөлінеді. 2. Сөзде бір немесе бірнеше буын болуы мүмкін. 3. Буындар бір-бірінен кейін жүреді. 4. Сөзде қанша дауысты дыбыс болса сонша буын болады. 5. Сөздегі бір буын екпінді болады. 6. Әрбір буында 1 және одан да көп дыбыстар болуы мүмкін.	1. Сөздерді буынға бөлу. 2. Буындардың санын және ретін анықтау. 3. Берілген буын саны бойынша сөздерді атау. 4. Екпінді буынды табу. 5. Буындағы екпінді алмастыру. 6. Дыбыстардың берілген саны бар буындарды таңдау.
Сөздің дыбыстық құрылымы	
1. Сөздер дыбыстардан тұрады. 2. Дыбыстар бір-бірінен кейін орналасады. 3. Дыбыстар дауысты және дауыссыз болып бөлінеді.	1. Есту және дыбыстарды бөлу олардың тізбегін құру. 2. Дыбыстардың сипаттамасын анықтау. 3. Сөзде дыбыстарды интонациялау. 4. Берілген дыбыстар санымен сөздерді таңдау.

Балаларды тіл бірлігімен таныстыру үлгілері

Сөйлеу бірліктері	Заттық-схемалық	Сурет-схемалық	Графикалық
Сөйлем	Әрбір сөз қандай да бір затпен (текшемен, шыршамен, жолақпен және т. б.) ауыстырылады; «Тірі сөздер»; сөздік сызғыш	«Поезд» «Көше»	
Сөздің буындық құрылымы	Буындар затпен ауыстырылады (таяқшалар, геометриялық фигуралар); Буындық сызғыш		
Сөздің дыбыстық құрылымы	Дыбыстық сызғыштар; түрлі-түсті фишкалар	«Құс» Сурет-сызба	

Балаларды тіл бірлігімен таныстыратын әдістемелік тәсілдер

Жұмыс бөлімдері	Жұмыс тәсілдері
Сөзбен таныстыру «Сөздер әртүрлі болады»	– Сөздерді таңдауға арналған ойындар мен жаттығулар: – қоршаған ортаның заттары мен объектілері (зат есімдер): «сен кімсің?» «Өзіңізді бір сөзбен атаңыз»; «бұл бөлмеде кім көп сөз табады?»; – әрекеттер (етістіктер): «Мысықты не істей алады? (ит, адам және т. б.)» – белгілер (сын есімдер): «алма қандай?» – үстеу: «жапырақтар қалай түседі?» және т. б.
«Сөздер естіледі»	✓ Сыңғырлаған сөздерді атаңыз; ✓ Салдыр дыбысты сөздерді есіңе ал; ✓ Рифманы таңдау; ✓ Жұмбақтар; ✓ Өлеңді аяқтау; және т. б.
Сөйлеммен танысу (сөйлемнің ауызша құрылымы-мен)	– Ұсыныстарды талдау (санын анықтау) және сөйлемдегі сөздердің реттілігі; – Сөйлемдерді модельдеу; – Берілген сөздер бойынша сөйлем құру; – Модель бойынша сөйлем құру

Сөздің буындық құрылымы-мен танысу	<ul style="list-style-type: none"> – Сөздерді буындық талдау (буындардың санын және олардың дәйектілігін анықтау); – Сөздің буындық құрылымын модельдеу; – Берілген буындар санымен сөздерді таңдау; – Буынды ребустарды шешу; – Сөздегі перкуссия слогын анықтау; – Бірінші (екінші) буында екпіні бар сөздерді таңдау; – Сөздегі екпінді өзгерту жаттығулары
Сөздің дыбыстық құрылымы-мен танысу	<ul style="list-style-type: none"> – Берілген дыбысы бар сөздерді таңдау («дыбысы бар сөздерді атаңыз», « дыбысы бар суреттерді сызыңыз ...»); – Сөздегі дыбыс орнын анықтау (басы, ортасы, соңы); – Дыбыстың белгілі бір орны бар сөздерді таңдау; – Сөздерді дыбыстық талдау; – Дыбыстарды (дауысты, дауыссыз) ажыратуға арналған жаттығулар; – Берілген дыбыстар саны бойынша сөздерді ойлап табу; – Модель бойынша сөздерді ойлап табу; – Дыбыстық ребустарды шешу

Өзін-өзі тексеру тесті

№ п/п	Сұрақтар және тапсырмалар	Жауап алаңы
1.	— ауызша сөйлеуді графикалық белгілердің тіліне аудару.	
2.	— сөздердің дыбыстық формасын олардың әріптік моделі бойынша қайта құру процесі.	
3.	Отандық әдістемеді сауаттылықты оқытудың дыбыстық аналитикалық-синтетикалық әдісін жасаушы — _	
4.	Дыбыс құрылымын талдау бойынша арнайы әрекеттер деп Б. Д. Эльконинқандай сөздерді атады.	
5.	_____қасиетімен балаларды сөйлеу бірліктерінің (мысалы, сөйлемдегі сөздер) жүру тәртібін белгілеуеу барысында таныстырады.	
6.	Мәтін, сөйлем, сөздерді талдау барысында балалардың дискреттілігімен, дәйектілігімен қоса қандай қасиетімен таныстырады?	
7.	Артығын тап: 1) « Түрлі ойыншықты атаңыз»; 2) «Сен кімсің?» — бір сөзбен айт; 3) «Тірі сөздер»;	

	4) «Адам не істей алады»; 5) «Керісінше айт»	
8.	Артығын тап: 1) дыбыстық сызғыштар; 2) ; 3) сөздерді дыбыстық талдау схемасы; 4) «Құс моделі»; 5) фишкалар (қызыл, көк, жасыл)	
9.	Артығын тап: 1). і 2) «Поезд» моделі; 3) «Көше» моделі»; 4) дыбыстық сызғыш; 5) «Тірі сөздер»	
10.	Артығын тап: 1) дыбыстық талдау моделі; 2) ұсыныс схемасы; 3) «Тірі сөздер» 4) дыбыстық сызғыш; 5) еңбек процесінің моделі	

БАЛАЛАРДЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТПЕН ТАНЫСТЫРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Кесте 71

Балаларды әдеби шығармамен таныстыру кезеңдері

1. ТАНЫСТЫРУҒА ДАЙЫНДЫҚ:	
Тәрбиешіні	Балаларды
<p>1. Мәтінді зерттеу:</p> <ul style="list-style-type: none"> — мәтінді логикалық аяқталған үзінділерге шартты бөлу; — тақырыптағы оның басты мазмұнын қалыптастыру; — шығарманы толыққанды қабылдау үшін балалардың игеруі қажет сөздер мен сөйлемдерді бөлу 	<p>1. Қажетті туындыны толыққанды қабылдау үшін балалар түсініктерін кеңейту және нақтылау.</p> <p>2. Сөздікті байытуға, бейтаныс сөздер мен сөйлемдердің мәнін түсіндіруге бағытталған алдын ала сөздік жұмыс</p>
<p>2. Таныстыру міндеттерін тұжырымдау: танымдық, адамгершілік эстетикалық сөйлеу</p>	
<p>3. Таныстыру бойынша жұмысты жүргізу әдістемесін жоспарлау:</p> <ul style="list-style-type: none"> — шығармамен танысудың әдісі мен әдістемелік тәсілдерін гетаңдау; — балаларды көркем сөзге баулу нысанын таңдау 	
2. БАЛАЛАРДЫ ӘДЕБИ ШЫҒАРМАМЕН ТАНЫСТЫРУ (әдеби мәтінді қабылдауды ұйымдастыру)	
3. ШЫҒАРМА БОЙЫНША ЖАСАЛАТЫН ЖҰМЫСТАР:	
<ul style="list-style-type: none"> - Шығармаларды қайталап оқуды және оларды талқылауды ұйымдастыру; - Оқыған өлеңдерді, таныс шығармаларды қайталау; - Аудиожазбаларды тыңдау; - Шығармалардың желісі бойынша балалардың бейнелеу қызметі; - Шығармалар сюжеттері бойынша режиссерлік ойындар мен сахналаулар; - Театр қойылымдары; - Әдеби концерттер; - Әдеби викториналар; - Кітап бұрышында жұмыс істеу және т.б. 	

Мектепке дейінгі жастағы балалардың көркем әдебиетпен танысудың негізгі әдістері

Көркем әдебиетті қабылдауды ұйымдастыру әдістері	Әдеби шығармаларды шығаруды ұйымдастыру әдістері
<ul style="list-style-type: none"> – оқу; – әңгімелеу; – аудиожазбаларды тыңдау 	<ul style="list-style-type: none"> – театрализация тәсілдері (ойын-сахналау); – театр қойылымдары, режиссерлік ойындар); – әдеби концерттер; – әдеби викториналар
<ul style="list-style-type: none"> – әдеби шығармалардың мазмұнын айту; – өлең оқу 	

Тақырыптың негізгі ұғымдары

Ұғым	Анықтама
Мектепке дейінгі балалардың көркем әдебиетті қабылдауы	<p>1. Қиял-жазушы салған ауызша картиналарды елестету, көрсету қабілеті (әдебиеттің бейнелерін сезіммен сезіну).</p> <p>2. Шығарманың мазмұнын түсіну (мәтінде маңызды байланыстар орнату, қандай да бір оқиғалардың себептерін түсіну, туындының кейіпкерлерін, олардың әрекеттерін, себептерін және т.б. түсіну және бағалау).</p> <p>3. Әдеби шығармаларға эмоционалды үн қосу, олардың іс-әрекетінің кейіпкерлерінің өмірін эмоционалды сезіну (Л. М. Гурович).</p>
Әңгімелеу	Сөйлеу кезінде сөздердің орнын ауыстыру мүмкіндігі бар, балаларды көркем әдебиетпен таныстыру әдісі
Оқу	Балаларды лайықты мәтінді көркем әдебиетпен таныстыру әдісі
Мазмұндау	Ауызекі сөйлеудегі әдеби мәтінді шығармашылық және мағыналы қайталау

Әдеби шығармалардың аудио-жазбаларын тыңдау	Актерлердің шығармаларды көркемдік орындау жазбаларын қолдану арқылы балаларды көркем әдебиетпен қайта таныстыру әдісі
Жаттау	Балалардың есте қалуын болжайтын балаларды көркем әдебиеттің өлеңімен таныстыру әдісі
Театрландыру тәсілдері	Ойын-драматизациядағы, режиссерлік ойындар мен театр қойылымдарындағы оқыған шығармалары туралы әсерлерді бекіту тәсілдері
Кітап бұрышы	Пәндік-дамытушы ортаның элементі, топтық бөлмедегі ерекше арнайы бөлінген және ресімделген орын, кітаптардың, тақырыптық альбомдар мен папкалардың, шығармаларға иллюстрациялардың мазмұны балалардың өз бетінше таңдауы, оларды қарап, оқуына арналған орын.
Әдеби викторина	Әдеби шығармалармен танысу барысында алған әсерлері мен білімдерін қандай да бір тақырыпқа біріктірілген сұрақтарға жауап ретінде ойын түрінде бекіту формасы
Әдеби мереке	Балалардың таныс шығармалары туралы әсерлерді бекітуге бағытталған көркем іс-әрекетін ұйымдастыру нысаны (жатқа оқу, ән мен бимен ұштастыра отырып, әдеби шығармалардан өлең мен үзінділерді балалардың жатқа айтуы)
Әдеби-сазды концерт	Балалардың көркем қызметін ұйымдастыру нысаны, олардың көрермендерге арналған әдеби шығармаларды орындауы (өлеңдер оқу, театр этюдтары мен сахналық қойылымдар көрсету)

Балаларды көркем әдебиетпен таныстыру түрлері		
Арнайы ұйымдастырылған сабақтар	Тәрбиешінің балалармен бірлескен қызметі	Балалардың өзіндік қызметі
Әдеби ертеңгіліктер мен концерттер	Ойын-сауық	Кітап бұрышында жұмыс
Әдеби викториналар	Әдеби шығармалардың желісі бойынша театрландырылған ойындар	Театрға бару
Заттық-емес: ойын-драматургия, сахналау	Заттық: көлемді және жазық ойыншықтармен ойнау	Аудио құралдарды және бейне құралдарды пайдалану

Сурет. 20. Балаларды көркем әдебиетке баулу формалары

Әдеби шығармаларды оқу және айту алгоритмі

Сабақтың бөлімдері және олардың мақсаттары	Қолданылатын әдістемелік тәсілдер
<p><i>Мәтінді қабылдауға дайындық:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - жаңа тәжірибені ұйымдастыру немесе бар тәжірибені жұмылдыру; - лексикалық дайындық; - шығармаға назар аудару мен қызығушылықты ынталандыру 	<ul style="list-style-type: none"> - алдын ала әңгімелесу; - заттарды, ойыншықтарды, иллюстрацияларды қарау; - тәжірибе өткізу; - автордың портретін көрсету; - автор туралы әңгіме (мақала.); - жанрдың ерекшеліктерін түсіндіру; - сөздер мен сөйлемдерді түсіндіру; - мақсат қою
<p><i>Шығарманы толыққанды қабылдауды ұйымдастыру</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - көркем оқу (айту); - иллюстрацияларды, ойын әрекеттерін таныстыру (кіші топ.); - аудиожазбаны тыңдау
<p><i>Балаларға шығарманың мазмұны мен көркемдік құралдарын ұғынуға көмек көрсету (шығарманы қабылдауды тереңдету)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - оқылған шығарма туралы әңгіме; - иллюстрацияларды қарау, талқылау, оларды дыбыстау; - балалар мен тәрбиешінің таңдауы бойынша іріктеп оқу
<p><i>Тыңдалған шығармадан алған әсерді бекіту, оған деген қызығушылық</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - қысқа шығармаларды қайта оқу; - ең жарқын үзінділерді іріктеп оқу; - аудио жазбаны тыңдау; - драматургия элементтерін пайдалану; - иллюстрацияларды қарастыру; - иллюстрацияларды дыбыстандыру (кейіпкерлер диалогын ойнату)

Әдеби шығармаларды қайта айту бойынша сабақ алгоритмі

Сабақтың бөлімдері және олардың мақсаттары	Қолданылатын әдістемелік тәсілдер
<p><i>Мәтінді қабылдауға дайындық:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - жаңа тәжірибені ұйымдастыру немесе бар тәжірибені жұмылдыру; - әдеби тәжірибені жинақтау және байыту; - лексикалық дайындық; 	<ul style="list-style-type: none"> - алдын ала әңгімелесу; - заттарды, ойыншықтарды, иллюстрацияларды қарау; - тәжірибе өткізу; - автордың портретін көрсету; - автор туралы әңгіме (мақала.); - жанрдың ерекшеліктерін түсіндіру; - кейіпкердің ерекшеліктері туралы

- шығармаға назар аудару мен қызығушылықты ынталандыру	әңгіме; – сөздер мен сөйлемдерді түсіндіру; – мақсат қою
<i>Шығарманы толыққанды қабылдауды ұйымдастыру</i>	– көркем оқу (айту); – аудиожазбаны тыңдау
<i>Шығарманы қабылдауды тереңдету және балаларды қайталауға дайындау</i> Жәрдемдесу: а) шығарманың мазмұны мен көркемдік құралдарын түсіну; б) шығарманы есте сақтау; в) интонациялық мәнерлілікті пысықтау	– тыңдалған шығарма бойынша әңгіме; – кейіпкерлер, олардың іс-әрекеттері, іс-әрекет себептері, көркем құралдар туралы, оқиғалардың реттілігі туралы сұрақтар, педагог пен балалардың пайымдауы және бағалауы; – иллюстрацияларды дыбыстау; – модельдеу; – интонациялық мәнерлі жаттығулар
<i>Есте сақтауға орната отырып, мәтінді қайта қабылдауды ұйымдастыру</i>	– мәнерлеп оқу (сөйлеу)
<i>Балаларды әдеби үлгідегі жаңғыртуға үйрету</i>	– болжамдағы жаттығу; – жетекші сұрақтар; – сөз тіркесін бастау кілті (әңгіме); – баланың көрсетілген сөзі; – нұсқау; – балалардың болжамдарын бағалау

Кесте 76

Өлең оқу алгоритмі

Сабақтың бөлімдері және олардың мақсаттары	Қолданылатын әдістемелік тәсілдер
<i>Мәтінді қабылдауға дайындық:</i> - жаңа тәжірибені ұйымдастыру немесе бар тәжірибені жұмылдыру; - әдеби тәжірибені жинақтау және байыту; - лексикалық дайындық; - шығармаға назар аудару мен қызығушылықты ынталандыру	– өлең тақырыбы бойынша балалардың алған әсерлері туралы алдын ала әңгіме; – өлең тақырыбына байланысты суреттер мен иллюстрацияларды қарастыру; – автордың портретін көрсету; – автор туралы әңгіме ; – жанрдың ерекшеліктерін түсіндіру; – жаңа сөздер мен сөйлемдерді түсіндіру; – мақсат қою
<i>Шығарманы толыққанды қабылдауды ұйымдастыру</i>	– тәрбиешінің өлеңді көркем оқуы; – иллюстрацияларды, ойын әрекеттерін көрсету (кіші топ);

<p><i>Шығарманы қабылдауды тереңдету және балаларды оқытуға дайындау:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - шығарманың мазмұны мен көркемдік құралдарын түсіну; - өлеңдерді есте сақтау; - интонациялық мәнерлілікті пысықтау 	<ul style="list-style-type: none"> – тыңдалған шығарма бойынша әңгіме; – кейіпкерлер, олардың іс-әрекеттері, көркем құралдар туралы педагог пен балалардың сұрақтары, пайымдауы және бағалауы; – балалардың немесе тәрбиешінің таңдауы бойынша жеке үзінділерді оқу; – сұрақ-жауап қабылдау; – модельдеу;
<p><i>Есте сақтауға орната отырып, шығарма мәтінін қайта қабылдауды ұйымдастыру</i></p>	<p>Өлеңді мәнерлеп оқу</p>
<p><i>Балаларды өлеңдерді айтуға үйрету</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – өлең оқу жаттығулары; – жетекші сұрақтар; – сөз тіркесін бастау кілті нұсқау; – балалардың өлең оқуға бағасы – балалардың қайсысы өлең оқиды деп болжау тапсырмасы; – рөлдер бойынша өлең оқу

Өзін-өзі тексеру тесті

№ п/п	Сұрақтар және тапсырмалар	Жауап
1.	—тәрбиешінің әдеби шығарма мәтінін сөзбе-сөз айтуы.	
2.	_____— тәрбиешінің әдеби шығарма мәтінін еркін оқуы.	
3.	<p>Әдеби шығарманың мазмұнына итуға үйрету реті:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) балаларды мазмұнды айтуды жаттықтыру; б) шығарманы оқу немесе айту; в) шығарма туралы әңгіме; г) шығарманы қайта қабылдау кезінде мазмұндауға қабылдап үйрету; д) балаларды мәтінді қабылдауға дайындау 	
4.	<p>Өлеңнің жатталу реті:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) өлеңді мәнерлеп оқу; б) есте сақтауға орната отырып, қайта оқу; в) балаларды мәтінді қабылдауға икемдеу; г) шығарманы талдау; д) балалардың өлеңін ойнауы 	

5.	Әдеби шығарманы сахналау реті: а) балалардың шығармасын қайта баяндау; б) ойын-драматизация; в) шығармаларды оқу немесе әңгімелеу; г) шығарманы қабылдауға дайындық; д) рөлдерге қайта қарау	
6.	Ертегіні айту реті: а) балалардың өмірлік және әдеби тәжірибесін жандандыру; б) тәрбиешінің ертегіні балаларға айтуы; в) жаңа сөздерді түсіндіру; г) оқылған ертегі туралы әсермен алмасу	
7.	«...балаға алдын-ала оқылатын шығарманы түсіндіру керек, содан кейін оны оқу керек...» – деп жазды_____	
8.	«Мазмұнды шығармадағы кейіпкердің сөзімен айту, балалардың ойлауын белсендіреді және олардың тілдік дербестігін ынталандырады», – деп атап өтті	

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА – БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУ БОЙЫНША ЖҰМЫСТЫ ЖОСПАРЛАУ

Жоспарлау – бұл міндеттерді, құралдарды, нысандарды және жұмыс әдістерін көрсете отырып, білім беру бағдарламасын жүзеге асыру тәртібін, бірізділігін алдын ала анықтау.

Кесте 77

Сөйлеуді дамыту бойынша жұмысты жоспарлау принциптері

Принциптер және оларды іске асыру	Мысалдар
<i>Жүйелілік принципі.</i> Сөйлеу жұмысын қарапайымнан күрделіге дейін жоспарлау: міндеттер мен әдістерді жүйелі түрде күрделендіре білу	1) заттардың белгілерімен танысу және тиісті сөздікті қалыптастыру, 2) белгілер сөздігін бекіту және белсендіру. Әдістерді қиындату: заттарды қарау, олар туралы жұмбақтарды шешу, осы заттардың сипаттамасын жасау
<i>Балалардың жетістіктерін есепке алу принципі.</i> Алдыңғы міндетті меңгергенге дейін неғұрлым күрделі міндетті шешуге көшпеу	Мысалы, жуан дыбыстар мен т.б. игергенше, ашық дыбыстарды автоматтандыруды жоспарламаңыз.
<i>Даралау және саралау принципі.</i> Сөйлеу дамуында өз құрдастарынан озатын балалар үшін неғұрлым күрделі тапсырмаларды қарастыру, артта қалғандар үшін-неғұрлым жеңіл тапсырмалар беру	Мысалы, кіші топта балалардың көпшілігі педагогпен бірге шығармаларды аударып, педагог бастаған фразаға 2-3 сөз қосып, басқалары өз бетінше айтады, ал үшіншілері тек 1 сөз қосады
<i>Жүйелілік принципі.</i> Әр апта сайын сөйлеу бағдарламасының барлық тарауларынан тапсырмаларды жоспарлау: диалогтық және монологтық сөйлеуді дамыту, сөздікті және тілдің грамматикалық құрылысын қалыптастыру, сөйлеудің дыбыстық мәдениетін тәрбиелеу	
<i>Педагогикалық үдерістің тұтастық принципі.</i> Сөйлеу тапсырмаларын шешу тек қана сөйлеу сабақтарында ғана емес, сонымен қатар оларды басқа да сабақ түрлерімен және балалардың іс-әрекетімен ықпалдастыру.	

Сөйлеу жұмысын жоспарлау мен жоспарлауға дайындық алгоритмі

Сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс істеу үшін нақты міндеттердің тізбесін алу үшін бағдарламалық есептерді талдау (нақтылау, ұсақ – түйекке бөлу) – бағдарламалық есептерді үлестірудің перспективалық торын құру.

**Бағдарламалық міндеттерді үлестірудің
перспективалық торының нысаны**

Міндеттер	қазан				қараша				желтоқсан					
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	
1. Сөйлеу түсінігін дамыту	+		+											
2. Сұрақтарға жауап беруге үйрету		+		+										
3. Тақырып бойынша сөздік қорын байыту және активизациялау: а) ойыншықтар, б) киім және т. б.	а		б											
4.	+		+											
5.														

Әдістемелік қамтамасыз етуді жүйелеу (әр міндет бойынша әдістемелік тәсілдерді таңдау), анықтамалық кесте немесе картотека құру.

Жоспарлау үшін анықтамалық кесте нысаны

Міндет	Әдіс	Беті көрсетілген дерек көзі

1. Перспективалы тордың негізінде жоспарлау принциптері мен шарттарына сәйкес міндеттерді ай сайын бөлу жүзеге асырылады (78 кестені қараңыз.).

2. Күнтізбелік жоспарлау:

- сабақтар мен бірлескен қызмет үшін міндеттер бөлу;
- картотекадан немесе кестеден формаларды, құралдар мен әдістерді таңдау.

¹ Кесте бір жылға жасалады, есептер бір ай алға бөлінеді.

**Тәрбиешінің сөйлеуді дамыту бойынша балалармен
бірлескен іс-әрекет түрлерін жоспарлау**

Режимдік сәттер	Осы режимдік сәтке арналған орынды нысандар
	- ұжымдық және жеке сөйлесулер
	- оқыған өлеңдерді, мақал-мәтелдерді, жұмбақтарды қайталау

<i>Таң</i>	- сөйлеу тыныс алуын дамыту үшін ойындар мен жаттығулар,
	- артикуляциялық гимнастика
	- ЖДО дамыту және белсендіру бойынша дидактикалық ойындар
	варя, дыбыстық мәдениет, грамматика және байланыстырылған сөйлеу
	- балалармен жеке жұмыс
	- тәрбиешінің әңгімелері
	- әңгімелесу элементтерімен қоршаған ортадағы бақылау
<i>Серуен</i>	- жеке сөйлесулер
	- дидактикалық ойындар
	- мәтінмен қозғалмалы ойындар
	- тіл дамыту бойынша жеке жұмыс
	- ойын-сауық
<i>Кеш</i>	- әдеби шығармаларды оқу
	- кітап бұрышында жұмыс

Кесте 81

Сөйлеуді дамыту бойынша сабақтарды күнтізбелік жоспарда жазу

Жазу компоненттері	Сабақты жоспарда жазу мысалы
<i>Сабақ түрі</i>	<i>Тіл дамыту бойынша тапсырмалар</i>
<i>Тақырыбы</i> (негізгі әдіс көрсетіледі)	<i>Тақырыбы:</i> «Қоянның шытырман оқиғалары» тақырыбында ертегілер шығармасы
<i>Бағдарламалық мазмұн:</i> 1. Оқыту міндеттері (Білім, білік, дағды мазмұны). 2. Дамытушылық есептер (танымдық процестерді дамыту: ойлау, қабылдау және т.б.). 3. Тәрбие міндеттері)	<i>Бағдарламалық мазмұны:</i> балаларға ұсынылған жоспар бойынша ертегілер ойлап табуды үйретуді жалғастыру; «қоян» сөзіне анықтамалар мен әрекеттерді таңдауда балаларды жаттықтыру; «л» дыбысын қамтитын сөздер мен сөз тіркестерін нақты айтуға қол жеткізу. Балалардың шығармашылық қиялын дамыту. Достарының әңгімелеріне деген мейірімділікке тәрбиелеу.
<i>Жеке жұмыс:</i> балалардың қайсысы, осы сабақта қандай жұмыс қарастырылатыны көрсетіледі	Жеке жұмыс: еркін зейіннің белсенділігін арттыру үшін С.Арманға шығарманы тексерту; сөздік жаттығуларға Н.Айманды және Айзатты тарту.
<i>Материал:</i> қолданылатындардың барлығы көрсетіледі	Материал: қоян суреті бар суреттер

<p><i>Сабақ барысы:</i> сабақтың құрылымы, әдістері мен әдістемелік тәсілдері көрсетіледі</p>	<p>Сабақ барысы:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Жұмбақ:Қарағай ағашынын артында баған секілді тұрған қандай аң? Және шөп арасында тұр, оның құлақтары басынан да үлкен? 2.Жаттығу. «Қоян қандай?». 3.Жаттығу. «Қоян не істей алады?». 4.Жаттығу. «Басқаша айт». Сөздерге синонимдер: жүгіру, өрмелеу. 5.Тапсырма: ертегі ойлап табу. Жоспар: қоян қалай серуендеуге жиналды. Орманда қызықты не көрді? Онымен не болды? Оның оқиғалары немен аяқталды? 6.Жаттығу. ертегі шығаруында, ертегілерді жеке бағалау. 7. Жаңылтпашты қайтала! Ян-ян-ян, Жүгіріп жүр қоян. Ян-ян-ян, Бұл қоян емес, шаян! Тапсырма: жаңылтпаштағы «н» дыбыс кездесетін сөздерді айту
---	---

Кесте 82

Тәрбиешінің балалармен бірлескен қызметі нысандарының күнтізбелік жоспарына жазу

Жазу элементтері	Жазу мысалдары
<p>Кіммен және қандай мақсатта өткізіледі</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кітапты пайдалану ережелері туралы Асқар және Айнұрмен сөйлесу: таза қолмен кітапты ұстау, ал кітап беттері жоғарғы оң жақ бұрышынан парақталды. Кітаппен жұмыс мәдениетіне тәрбиелеу 2. Өткен мереке туралы балалармен сөйлесу. Диалогтік сөйлеуді дамыту: әсермен бөлісе білуді бекіту, әңгіме тақырыбын қолдау. 3.«Бау-бақша» дидактикалық ойынын Аңсар мен Айгерімге ұсыну. Көкөніс атауларын бекіту.

Тапсырмалар

1. Кез-келген жас ерекшелік тобы үшін бағдарламалық есептерді үлестірудің перспективалық торын (бағдарлама өз таңдауыңыз) жасап, бір айға есептерді анықтаңыз.
2. Осы есептерді шешу үшін әдістемелік материалды таңдап, оны кестеге толтырыңыз(үлгі үшін 79 кестені қараңыз.).
3. Балалардың тілін дамыту бойынша бір аптаға арналған күнтізбелік жұмыс жоспарын құрыңыз.

ТЕСТ ЖАУАПТАРЫ

	14-15 бет	23-24 бет
1	Психолінгвистика.	б, в
2	1	а
3	2,3,5	г
4	2	Баға
5	3, 4, 5	Сұрақ
6	1, 4, 5	Үлгі
7	Төл сөздер.	Жаттығу
8	Ана тілі.	Жаттығу

Бет 37			
1	1, 3, 4, 5	14	2
2	2, 4	15	1, 2
3	1, 3, 5	16	1г, 2а, 3б
4	Коммуникативті	17	1г, 2в, 3а
5	Ситуациялық	18	Сипаттау
6	А.М.Леушина	19	Хабарлау
7	Ситуациялық сөз	20	Мазмұндау
8	Іскерлік	21	Әңгімелеу
9	Танымдық	22	в, а, г, б
10	Жеке бастық	23	б, г, д, а, в
11	1	24	3
12	3	25	4
13	2, 4	26	2

Бет 53			
1	2.	11	2
2	2.	12	3, 2, 1.
3	2, 3, 5.	13	Фонетикалық.
4	2, 3, 5.	14	2, 1, 3.
5	2, 3, 4, 5.	15	Мазмұны.
6	2, 4.	16	2, 3, 5.
7	Көрнекілік.	17	Минимум.
8	Қарау.	18	Пассивті.
9	1.	19	Активті.
10	3, 5.		

Бет 61		Бет 72	
1	г, а, д, е, в, б.	1	Фонема.
2	г, б, д, в, а.	2	Просодема.
3	3.	3	Ритм.
4	1, 3, 4, 5.	4	Темп.
5	1б; 2а, в; 3г, д.	5	в, б, а, г.
6	1б, д; 2в; 3г.	6	в, б, а, г.
7		7	1а, д; 2б; 3 в, г.
8		8	1а, б; 2д; 3г.

Бет 77		Бет 85	
1	Жазу	1	Оқу
2	Оқу	2	Әңгімелеу
3	К.Д.Ушинский	3	д, б, в, г, а
4	Фонематикалық қабылдау	4	в, а, г, б, д
5	Реттілігімен	5	г, в, а, д, б
6	Бірізділігімен	6	а, в, б, г
7	3	7	К.Д.Ушинский
8	2	8	Л.М.Гурович
9		9	4
10		10	5

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Алексеева, М.М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников [Текст] / М.М.Алексеева, В.И.Яшина. – М.: Академия, 2003. – 400 с.
2. Арушанова, А.Г. Речь и речевое общение детей 3–7 лет [Текст] / А.Г.Арушанова. – М.: Мозаика-Синтез, 2001. – 272 с.
3. Гербова, В.В. Учусь говорить [Текст] / В.В.Гербова. – М.: Просвещение, 2001. – 159 с.
4. Занятия по развитию речи в детском саду [Текст] / Под ред. О.С.Ушаковой. – М.: ТЦ «Сфера», 2003. – 384 с.
5. Гурович, Л.М. Ребенок и книга [Текст] / Л.М.Гурович, Л.Б.Береговая, В.И.Логинова. – СПб.: Акцидент, 2005. – 245 с.
6. Логинова В.И. Формирование словаря [Текст] / В.И.Логинова // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста / Сост. М.М.Алексеева, В.И.Яшина. – М.: Академия, 1999. – С. 226–236.
7. Малетина, Н.С. Развитие речевого общения дошкольников [Текст] / Н.С.Малетина. – Нижневартовск: Изд-во НГПИ, 2005. – 193 с.
8. Стародубова, Н.А. Теория и методика развития речи дошкольников [Текст] / Н.А.Стародубова. – М.: Академия, 2006. – 256 с.
9. Ушакова, О.С. Развитие речи дошкольников [Текст] / О.С.Ушакова. – М.: Изд-во института психотерапии. – 2001. – 240 с.
10. Ушакова, О.С. Методика развития речи детей дошкольного возраста [Текст] / О.С.Ушакова, Е.М.Струнина. – М.: Владос, 2003. – 288 с.
11. Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста [Текст] / Сост. М.М. Алексеева, В.Л.Яшина. – М.: Академия, 1999. – 560 с.